

Siatka agenturalna nielegalnego wywiadu wojskowego PRL „na odcinku francuskim” w dobie zimnej wojny

The Network of Illegal Agents of the Polish People's Republic Military Intelligence 'in the French Section' during the Cold War

STRESZCZENIE: Celem artykułu było przybliżenie sposobu funkcjonowania kluczowej siatki nielegalnego wywiadu wojskowego PRL we Francji w czasach zimnej wojny. Początki tej struktury sięgają 1945 r., kiedy to został zwerbowany jej najważniejszy członek (agent i rezydent zarazem) Hermann Bertelé, który po kilku latach sam rozpoczął werbowanie kadry oficerskiej armii francuskiej. Podstawą nowej i najważniejszej siatki agenturalnej stała się grupa oficerów pozyskana do współpracy w 1953 r. Kiedy w roku 1959 – wskutek zdrady – Bertelé został zatrzymany, zdecydowano się na zamrożenie współpracy z pozostałą agenturą, a gdy w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych podjęto próbę jej odmrożenia, okazało się, że kilku członków sieci zostało w międzyczasie przejętych przez GRU. Wywołało to spięcia w kontaktach kierownictwa Zarządu II Sztabu Generalnego z szefostwem GRU. Po wspólnych konsultacjach i naradach udało się w 1966 r. wypracować kompromis, dzięki któremu polski wywiad znów otrzymał dostęp do agentów i ich informacji. Współpracę ponownie zamrożono w 1977 r., tym razem z powodu wypadki sieci agenturalnej GRU pod kierownictwem Georges'a Beaufilsa. W pełni wznowić działalności dawnej agentury już się nigdy nie udało, jednak formalnie sprawę złożono do archiwum dopiero w 1990 r.

SŁOWA KLUCZOWE: zimna wojna, agentura, szpiegostwo, wywiad wojskowy, wpadka, Hermann Bertelé, Georges Beaufile, GRU, Francja

ABSTRACT: The aim of this study is to present the functioning of a key 'illegal' (i.e. working without diplomatic cover) agent network of the military intelligence of the Polish People's Republic in France during the Cold War. Its origins date back to 1945, when its most important member (both an agent and a *resident*), Hermann Bertelé, was recruited. After a few years, Bertelé himself began recruiting officers of the French army. The foundation of the new and most important agent network was a group of officers recruited in 1953. When Bertelé was arrested in 1959 as a result of being compromised, a decision was taken to suspend cooperation with the remaining agents, and when an attempt was made to resume it in the first half of the 1960s, it turned out that several members of the network had in the meantime been taken over by the Soviet GRU. This caused tensions between the leadership of the Polish Army General Staff Second Directorate and the Main Intelligence Directorate (GRU) command. After joint consultations and deliberations, a compromise was reached in 1966, which enabled Polish Communist military intelligence to regain access to the agents and their information. Cooperation was suspended again in 1977, this time due to the exposure of the Main Intelligence Directorate agent network led by Georges Beaufile. The activities of the former network were never fully resumed, but the case was not formally closed until 1990.

KEYWORDS: Cold War, agency, espionage, military intelligence, exposure, Hermann Bertelé, Georges Beaufile, Main Intelligence Directorate (GRU), France, Polish Army General Staff Second Directorate

Wprowadzenie

Studia nad funkcjonowaniem wywiadu PRL, których liczba w ciągu ostatnich kilkunastu lat znacznie wzrosła, na ogół dość zdawkowo wspominają o pracy służb specjalnych na odcinku francuskim¹. Co prawda Sławomir Cenckie-

¹ Wymienić należy prace: W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017; W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019; S. Cenckiewicz, *Długie ramie Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991 (wprowadzenie do syntezy)*, Warszawa 2011; P. Gasztold-Seń, *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terrorizm*, Warszawa 2017; L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*, Warszawa 2004;

wicz, autor najpełniejszej jak dotąd monografii wywiadu wojskowego Polski Ludowej, trafnie zauważył, że wywiad na Francję stanowił jeden z uprzywilejowanych obszarów działania służb wojskowych PRL (zaraz po RFN, Berlinie Zachodnim, Danii i krajach Beneluksu)², jednak wyniki badań poświęconych tej problematyce dotychczas były prezentowane głównie w publikacjach moich i Marii Pasztor, a także w trzydziestu internetowych artykułach tzw. lustratora polskiego. W szerszym kontekście zagadnieniem tym zajmowali się również Andrzej Paczkowski, Witold Bagiński, Mirosław Sikora i Leszek Pawlikowicz oraz Jerzy Adam Radomski³.

M. Sikora, *Black Box. Wywiad jako instrument transferu technologii i wsparcia decyzji ekonomicznych PRL 1955–1990*, Warszawa 2021. Interesującą pozycję stanowi też tom pokonferencyjny: *Attaché i przedstawiciele polskich misji wojskowych w Wojsku Polskim II RP i Siłach Zbrojnych PRL*, red. B. Kałuściak, Katowice–Warszawa 2021.

² S. Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy...*, s. 195.

³ A.M. Jackowska, *Afera Roseline Gadek „Rose” – przykład działalności polskiego wywiadu wojskowego we Francji w dobie odprężenia*, „Dzieje Najnowsze” 2024, t. 56, nr 2, s. 153–178; M. Pasztor, „Gry wywiadów” a stosunki polsko-francuskie w latach 1956–1968 [w:] *Europa Środkowa i Wschodnia w XX wieku. Studia ofiarowane Wiesławowi Balcerakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Koryn, P. Łossowski, Warszawa–Łowicz 2004, s. 299–311. Zob. również stronę „lustrator polski” (www.lustrator.wordpress.com), w tym np. *Emigracja do Ciechocinka*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/18/emigracja-do-ciechocinka/>, dostęp 12 XI 2025. r.; *Słoneczny patrol*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/15/słoneczny-patrol/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Gryps i prowokator DST*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/14/gryps-i-prowokator-dst/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Nowy polski obywatel*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/13/nowy-polski-obywatel/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Małżeństwo Felicji i Aleksandra Lewandowskich na Wólce Węglowej*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/03/27/malzenstwo-felicji-i-aleksandra-lewandowskich-na-wolce-weglowej/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Guy Le Blevenec – zarys przebiegu współpracy*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/24/guy-le-blevenec-zarys-przebiegu-wspolpracy/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Guy Le Blevenec – ostatnie lata współpracy*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/23/guy-le-blevenec-ostatnie-lata-wspolpracy/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *François Menduni – w starej siatce i w nowej siatce*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/13/francois-menduni-w-starej-siatce-i-w-nowej-siatce/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Joseph Dobrusky – zapomniany artysta fotografii*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/11/joseph-dobrusky-zapomniany-artysta-fotografii/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *André Olivry – terapia i motorower*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/05/andre-olivry-terapia-i-motorower/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Gérard Meier – polewa benzynę i inne*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/19/gerard-meier-polewa-benzyna-i-inne/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Gérard Meier – eliminacja*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/12/gerard-meier-eliminacja/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Gérard Meier – późniejsze pokolenie*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/03/gerard-meier-pozniejsze-pokolenie/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Gabriel Faure – niedoceniony*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/07/11/gabriel-faure-niedoceniony/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Guy Le Blevenec – najcenniejszy*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/07/07/guy-le-blevenec-najcenniejszy/>, dostęp 16 VII 2025 r.; *Kierunek romański – półmetek*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/06/30/kierunek-romanski-polmetek/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Charles Dubois i kosmiczne zadania*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/06/01/charles-dubois-i-kosmiczne-zadania/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Lucien Thiémé – wycofał się*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/04/21/lucien-thieme-wycofal-sie/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Eugène Thiémé – Polskę kocham więcej niż Francję*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/04/04/eugene-thieme-polske-kocham-wiecej-niz-francje/>

Niniejsze opracowanie powinno w pewnym stopniu lukę tę wypełnić. Opiera się ono głównie na aktach Oddziału II i Zarządu II Sztabu Generalnego (SG) zdeponowanych w Instytucie Pamięci Narodowej, jakkolwiek odwołuje się również częściowo do akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych, które były już analizowane przez Marię Pasztor.

Przedmiotem przedstawionej analizy będzie funkcjonowanie największej i najważniejszej siatki agenturalnej w historii wywiadu wojskowego PRL we Francji (składającej się przede wszystkim z oficerów), po której pozostała nam zupełnie wyjątkowo zwarta dokumentacja, licząca kilkadziesiąt jednostek aktowych, w tym teczek osobowych i teczek pracy. Ten zbiór materiałów pozwala przyrzeć się z bliska działalności nielegalnego wywiadu wojskowego PRL na terenie Francji, które to spostrzeżenia można prawdopodobnie ekstrapolować również na inne obszary geograficzne⁴. Wnioski, które nasuwają się po lekturze dokumentów, nie zawsze potwierdzają utarte przeświadczenia dotyczące działań wywiadu. Opisani tu agenci wykazują się m.in. daleko posuniętą inicjatywą własną, choć ich działania wpisują się w oczekiwania i cele wywiadu Polski Ludowej. Na ogół brak jednak śladów ich ścisłego zadaniowania. Wśród agentów częściej spotykamy sympatyków komunizmu i ZSRS niż członków Francuskiej Partii

-polske-kocham-wiecej-niz-francje/, dostęp 12 XI 2025 r.; André Pelisson – do i z GRU, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/03/15/andre-pelisson-do-i-z-gru/>, dostęp 12 XI 2025 r.; André Faulle – marszałkowska buława w plecaku, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/03/11/andre-faulle-marszalkowska-bulawa-w-plecaku/>, dostęp 12 XI 2025 r.; Henri Rolly – zatrudnienie w budownictwie, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/16/henri-rolly-zatrudnienie-w-budownictwie/>, dostęp 12 XI 2025 r. Poza wzmiankowanymi powyżej pracami Witolda Bagińskiego, Mirosława Sikory i Leszka Pawlikowicza wymienić należy publikacje *Wywiad polski w roku 1949. Sprawozdanie z działalności*, wstęp i oprac. A. Paczkowski, Warszawa 2009, oraz J.A. Radomski, *Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz Polski i ich zadania 1945–1948*, „Zeszyty Historyczne” (Częstochowa) 2013, t. 12, s. 419–432. O znaczeniu siatki agenturalnej zob. np. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej AIPN), 2602/17808, Sprawozdanie z pracy Oddziału IV za rok 1977, Kierunek francuski, k. 52 (paginacja dokumentów z AIPN tu i dalej podana jest według odczytu z pliku PDF); AIPN, 2602/17807, Sprawozdanie z pracy Oddziału „J” pionu operacyjnego za rok 1970, k. 243.

⁴ Dokumentacja Oddziału II i Zarządu II była już częściowo analizowana w publikacji Leszka Pawlikowicza, *Tajny front zimnej wojny*. ... oraz w trzydziestu wyżej wymienionych artykułach na stronie internetowej „Lustrator Polski”: Guy Le Blevenec – współpraca do 1954 r. włącznie, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/22/guy-le-blevenec-wspolpraca-do-1954-r-wlacznie/>, dostęp 16 VII 2025 r.; Guy Le Blevenec – donos spoza teczek pracy, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/28/guy-le-blevenec-donos-spoza-teczki-pracy/>, dostęp 16 VII 2025 r.; Guy Le Blevenec – milioner, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/27/guy-le-blevenec-milioner/>, dostęp 12 XI 2025 r.; Guy Le Blevenec – zarys przebiegu współpracy...; Guy Le Blevenec – ostatnie lata współpracy...; Guy Le Blevenec cz. 2, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/20/guy-le-blevenec-cz-2/>, dostęp 12 XI 2025 r.; Guy Le Blevenec – najcenniejszy... Na temat znaczenia wymienionej sieci agenturalnej zob. np. AIPN, 2602/17807, Sprawozdanie z pracy Oddziału „J” pionu operacyjnego za rok 1970, k. 243; AIPN, 2602/17808, Sprawozdanie z pracy Oddziału IV za rok 1977, k. 42, 54.

Komunistycznej (FPK)⁵. Wynika to po części z obowiązującej w FPK zasady (zapisywanej w aktach polskich jako prawo „Huze i Joinville”) wykluczającej przynależność wojskowych do partii. Jej celem miało być ustrzeżenie zwolenników komunizmu przed ujawnieniem się i zwolnieniem z wojska⁶. Oficerowie na ogół stosowali się do tej regulacji, choć w interesującym nas materiale aktowym znajdujemy jeden wyjątek od tej reguły.

Nawiązując natomiast do przyjętych w tej publikacji ram czasowych, muszę stwierdzić, że jakkolwiek zgadzam się ze stwierdzeniem, iż początek zimnej wojny formalnie przypada na 1947 r., kiedy to we Francji komuniści zostali oficjalnie usunięci z rządu, a w Polsce we wrześniu odbył się zjazd dziewięciu partii komunistycznych, który doprowadził do utworzenia Kominformu⁷, to muszę również odnotować, że liczne studia historyczne przesuwają tę cezurę na rok 1946 lub podkreślają narastające napięcie międzynarodowe już w 1945 r. (a nawet 1917)⁸. Skądinąd to przecież w 1945 r. w Wielkiej Brytanii rozważano plan „Unthinkable”, będący projektem wojny zachodnich aliantów wspieranych przez Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie ze Związkiem Sowieckim⁹. Jakkolwiek by było, problematyka niniejszego studium zmusiła mnie do rozpoczęcia narracji od roku 1945, na który przypada początek działalności wywiadu zagranicznego Polski Ludowej we Francji. Według Andrzeja Paczkowskiego funkcjonowanie tej instytucji stało się możliwe dopiero po uznaniu

⁵ Jakkolwiek stwierdzenie Andrzeja Paczkowskiego o przewadze członków ruchu komunistycznego i polskiej emigracji komunistycznej wśród osób tworzących podstawy wywiadu PRL w pierwszym okresie jego funkcjonowania zasadniczo znajduje potwierdzenie w prezentowanych tu badaniach, to wśród późniejszej agentury odnalazłam głównie osoby sympatyzujące z ZSRS lub z komunizmem. Zob. A. Paczkowski, S. Łukasiewicz, *Wywiad Polski Ludowej w 1948 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1 (8–9), s. 474.

⁶ O normie „Huze i Joinville” zob. np. AIPN, 2602/28082, Teczka pracy agenta Jeana Carbonne’a ps. „Slim”, „Alice”, Biografia „Alice”, 25 X 1968 r., k. 69; AIPN, 2602/11609, Teczka personalna agenta Guy Le Blevenneca ps. „Jo”, „Caroline”, „Gisele”, Wyciąg z tłumaczenia raportu nr 10 od „Jérôme’a”, k. 41.

⁷ Na temat utworzenia Kominformu zob. W. Borodziej, *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Londyn 1990, s. 344–345. O usunięciu komunistów z rządu francuskiego zob. P. Goetschel, B. Toucheboeuf, *La IVe République. La France de la Libération à 1958*, Paris 2004, s. 180–181.

⁸ Na temat cezury roku 1946 zob. J. Chace, *Dzień, w którym zaczęła się zimna wojna* [w:] *Zimna wojna*, red. R. Cowley, tłum. M. Urbański, Warszawa 2009, s. 19–29. O napięciach u schyłku II wojny światowej zob. np. J. Walker, *Trzecia wojna światowa. Tajny plan wyrwania Polski z rąk Stalina*, tłum. Ł. Witzak, Kraków 2014, s. 11–14. Niektórzy „lodowatego” podmuchu zimnej wojny dopatrują się już w 1917 r. Zob. *Wprowadzenie* [w:] *Zimna wojna...*, s. 9. Sławomir Cenckiewicz, omawiając działalność polskiej emigracji w USA, wprost wskazuje na 1945 r. jako początek zimnej wojny. Zob. *Errata do biografii: Kazimierz Wierzyński*, <https://vod.tvp.pl/programy/88/errata-do-biografii-odcinki,318765/odcinek-39,S01E39,340091>, dostęp 16 VII 2025 r. (19. min nagrania).

⁹ J. Walker, *Trzecia wojna światowa...*, s. 13.

Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej przez mocarstwa zachodnie w lipcu 1945 r.¹⁰ Warto jednak zaznaczyć, że kluczowy dla naszych rozważań agent został zwerbowany przez jednego z pierwszych nielegalnych rezydentów Polski „lubelskiej” jeszcze wcześniej – już w maju tego roku¹¹.

Załączek sieci agenturalnej

Hermann Bertelé, bo o nim mowa, był Austriakiem z pochodzenia, uchodzącą z Węgier po powstaniu Béli Kuna i kombatantem wojny domowej w Hiszpanii, który po upadku hiszpańskiej republiki schronił się we Francji. Brał udział w działaniach Ruchu Oporu, co przyczyniło się do zesłania go do obozu Dora, gdzie dalej uczestniczył w konspiracji, aż udało mu się zbiec¹². W 1945 r. przez wspólnego znajomego poznał Vitę le Fay (żonę Bolesława Jelenia, oficera wywiadu wojskowego Polski Ludowej i późniejszego dyplomaty), która pełniła w owym czasie funkcję rezydenta wywiadu cywilnego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego we Francji i pozyskała go do współpracy¹³. Następnie zainteresowanie Hermannem Bertelé wykazała również Romana Toruńczyk ps. „Wiśka Kaner”, sprawująca funkcję nielegalnego rezydenta wywiadu wojskowego Polski Ludowej w latach 1946–1947¹⁴. Nie udało się odnaleźć źródeł wskazujących na jakąkolwiek koordynację działań wywiadu cywilnego i wojskowego w stosunku do osoby Hermanna Bertelé¹⁵. Ostatecznie agent ten pozostanie w strukturach wywiadu wojskowego, w których będzie używał różnych pseudonimów – „Pedro”, „Armand”, „Jérôme”, „Omer”, „Richard”.

¹⁰ O początku działalności służb Polski Ludowej na Zachodzie zob. A. Paczkowski, S. Łukasiewicz, *Wywiad Polski Ludowej...*, s. 471–472.

¹¹ AIPN, 2602/12955, t. 1, Teczka personalna agenta Hermanna Bertelé ps. „Pedro”, Hermann Bertelé, „Biographie”, k. 123. Przez pojęcie „rezydent nielegalny” rozumiem pracownika wywiadu, bez angażu w przedstawicielstwie dyplomatycznym Polski Ludowej, kierującego mimo to zorganizowaną komórką wywiadowczą (tzw. rezydenturą), która dysponuje odpowiednimi siłami, środkami i możliwościami, by samodzielnie realizować zadania zlecone przez centralę. Zob. S. Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy...*, s. 485.

¹² AIPN, 2602/12955, t. 1, Hermann Bertelé, „Biographie”, k. 123.

¹³ Więcej na temat towarzyszyki Vity le Fay zob. *ibidem*. Według „Armanda” wyjechała ona do kraju zaraz po tym, jak go zwerbowała. Nosiła też pseudonim „Femme Dissaubray”. Zob. *ibidem*, Lista z pierwszego okresu, k. 162. O Vicie i jej małżonku, Bolesławie Jeleniu, przyszłym pośle PRL w Meksyku, zob. *ibidem*, Lista agentów i krótki opis ich działalności, k. 167.

¹⁴ *Ibidem*, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Pedro”, k. 23. Na temat pełnego pseudonimu „Wiśki” zob. AIPN, 2602/11613, Protokół przesłuchania Henryka Adlera, 14 IX 1950 r., k. 38.

¹⁵ Chyba że dowodem na to jest zdanie „Vita w 1946 r. okazała pomoc naszemu rezydentowi w Paryżu – Wiśka”. Zob. AIPN, 2602/12955, t. 1, Lista agentów i krótki opis ich działalności, k. 167.

Jego działania będą nadzorowane przez pracowników Wydziału Romańskiego wywiadu wojskowego (nazywanego kolejno od 1947 r. Referatem 2P, później na przełomie 1948 i 1949 r. Sekcją 2P Oddziału II SG, a dopiero od 1953 r. Wydziałem IV Zarządu II SG)¹⁶.

Znaczenie samego Bertelé i jego udział w działaniach Oddziału II Sztabu Generalnego stale rosły. W 1947 r. zastępował on nieobecną „Wiškę”, pełnił nawet funkcję szefa nielegalnego wywiadu wojskowego na Francję¹⁷. W 1948 r. zaczął się uniezależniać od swojego kolejnego rezydenta, Henryka Adlera (*vel* Trojana) ps. „Henri Dupont”, aż przeszedł na łączność centrali. Prawdopodobnie w kraju zajmowała się nim wówczas Sekcja Francuska (2P) w Wydziale Operacyjnym połączonych wywiadów cywilnego i wojskowego. Bertelé zresztą niezwykle cenił swojego nowego przełożonego jako człowieka, który nadał kierowanej przez siebie organizacji kształt służby wywiadowczej¹⁸. Dla odmiany Henryk Adler przez pewien czas oprotestowywał powierzenie „Pedrowi” kierowniczej funkcji (rezydenta nielegalnego), motywując to jego wcześniejszą porażką w roli „rezydenta portowego”, nazywaną sprawą lub wyspą marsylską (o której nie udało się niestety odnaleźć dokładniejszych informacji). Innym argumentem przemawiającym przeciwko awansowi „Pedra” był szantaż, jakiego doświadczył on ze strony polskiego emigranta i agenta wywiadu Bolesława Krokowskiego ps. „Gilbert”.

Adler zarzucał też Hermannowi Bertelé, że ten trafiał lepiej ze swym przekazem do komunistów i robotników niż do urzędników, inżynierów i dyrektorów¹⁹. Nie była to chyba opinia całkiem ścisła, gdyż wśród trzynastu agentów, z którymi nawiązał on współpracę w 1950 r., znajdujemy

¹⁶ AIPN, 2602/20021, Materiały do 40-lecia Zarządu II Sztabu Generalnego. Dane do historii Oddziału IV, k. 35.

¹⁷ *Ibidem*, Pismo p.o. attaché wojskowego przy ambasadzie RP w Paryżu ppłk. Krajewskiego do szefa Oddziału II Sztabu Generalnego WP Wacława Komara, 26 VII 1947 r., k. 175.

¹⁸ AIPN, 2602/28077, Teczka pracy agenta André Pelissona ps. „Mac”, „Romarin”, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 266. Na temat opinii Hermanna Bertelé o „Henrim Duponce” zob. AIPN, 2602/12955, t. 1, Hermann Bertelé, „Biographie”, k. 123.

¹⁹ AIPN, 2602/12955, t. 1, Notatka streszczenie ze sprawozdania płk. Witolda Ledera z rozmów odbytych z „Dupontem” w lutym 1949 r., k. 58; *ibidem*, Notatka służbowa dla szefa Wydziału II Oddziału II Sztabu Generalnego płk. dypl. inż. Stanisława Bielskiego, k. 62. Niewykluczone, że Adler w jakimś stopniu obwiniał Hermanna Bertelé o tzw. wyspę marsylską. Zob. AIPN, 2602/5061, Raport z Paryża, 2 XI 1948 r., k. 30. Więcej na temat płk. Ledera, który pełnił funkcję szefa Wydziału II Oddziału II SG, a później – od lipca 1949 r. – był zastępcą szefa ds. informacyjnych Oddziału II SG zob. *Witold Leder*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/56748>, dostęp 16 VII 2025 r.; L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny...*, s. 97. Więcej na temat płk. Bielskiego, który pełnił wówczas funkcję szefa Oddziału Operacyjnego Zarządu II, zob. *ibidem*.

inżynierów: René Condorceta, zatrudnionego na kolei (Société nationale des chemins de fer français – Narodowe Towarzystwo Kolei Francuskich), Paula Mathieu, zajmującego się budową dróg i mostów, czy Vincenta Pellisiera, związanego z produkcją dla marynarki wojennej, a także mjr. Pierre’a Héméry’ego, dyrektora wydziału handlowego ONERA (Office national d’études et recherches aérospatiales – Krajowe Biuro Studiów i Badań Aeronautycznych) – instytucji kontrolującej francuską produkcję lotniczą. Wśród tychże trzynastu agentów było co najmniej dwunastu weteranów Ruchu Oporu, pięciu członków partii komunistycznej, trzech członków komunistycznego związku zawodowego CGT (Confédération générale du travail – Powszechna Konfederacja Pracy) oraz jeden członek Komitetu Narodowego Bojowników o Pokój, co dowodzi, że od samego początku motywacją ideowa tych osób stanowiła jeden z kluczowych czynników przy podejmowaniu decyzji o pracy dla polskiego wywiadu²⁰. Niemniej „pierwsza” agentura była też rzetelnie opłacana, w związku z czym zarzucono jej, że funkcjonowała w większości „na bazie zainteresowania materialnego” i liczyła na znaczne korzyści²¹.

Ostatecznie o pozostawieniu Hermanna Bertelé na terenie Francji (choć raz rozważano przeniesienie go do Włoch) oraz o powierzeniu mu najważniejszych zadań przesądziły nie tylko upór samego zainteresowanego, ale i solidność przedstawionej przez niego argumentacji. Odnalazł się on bowiem – jak sam twierdził – doskonale na miejscu. Dzięki szeroko zakrojonej działalności w okresie wojennym zawarł liczne znajomości i poznał dobrze język, a nawet dialekt Delfinatu²². Wśród jego znajomych można było spotkać generała, trzech pułkowników i jednego komisarza republiki²³. Pewne znaczenie miało również uzyskanie przez agenta naturalizacji w 1948 r.²⁴ Wywiad zainwestował w niego duże środki finansowe, opłacał

²⁰ AIPN, 2602/12955, t. 1, Hermann Bertelé, „Ludzie przydatni do współpracy z nami. I Dział informacyjny”, k. 99–100; *ibidem*, Hermann Bertelé, „Ludzie przydatni do współpracy z nami. II Dział techniczny”, k. 102–103.

²¹ AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 266.

²² AIPN, 2602/12955, t. 1, Raport z działalności Hermanna Bertelé za listopad 1949 – 7 VII 1950 r., k. 81–82.

²³ Do jego znajomych należeli gen. Pierre Dejussieu-Pontcarral, płk. Edgar Baillon, płk. V. de Malraision, płk. por. Auge oraz komisarz republiki Charles Bollaert. Zob. *ibidem*, Notatka „Armanda” o gen. Pierre Dejussieu-Pontcarralu, k. 126; *ibidem*, Notatka „Armanda” o płk. Edgarze Baillonie, k. 127; *ibidem*, Notatka o płk. V. de Malraisionie, k. 128; *ibidem*, Notatka o płk. por. Auge’u, k. 129; *ibidem*, Notatka o komisarzu republiki Charles’u Bollaercie, k. 130.

²⁴ L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny...*, s. 143.

powstanie jego dwóch kolejnych sklepów, które służyły mu za maskę wywiadowczą²⁵. Wreszcie miał on otrzymywać wysoką pensję, sięgającą nawet 80 tys. franków, ale niewykluczone, że część tych pieniędzy przekazywał swoim agentom²⁶. Dość ważny sygnał świadczący o dużym zaufaniu Bertelé otrzymał w 1950 r., kiedy został wezwany na potajemne sześciodniowe szkolenie do Polski, gdzie uczono go m.in. urządzania skrzynek martwych, pisania atramentem sympatycznym, fotografii, mikrofotografii i szyfrów²⁷. Gdy wrócił, utworzono dla niego trzy skrzynki martwe: dwie na wiadomości oraz jedną na paczki²⁸.

Na lata pięćdziesiąte, w których przyszło mu pracować, przypadł moment wykruszania się starych siatek wywiadowczych. Częściowo przyczynił się do tego sam wywiad wojskowy Polski Ludowej, który zerwał wiele kontaktów Hermanna Bertelé. Sporo agentów wyjechało do kraju, a co najmniej dwaj zostali przekazani wywiadowi cywilnemu²⁹. Podobno wewnętrzne rozgrywki w Oddziale II SG miały również wpłynąć na niestabilność agencji³⁰. „Pedro” zdołał utrzymać tylko czterech agentów z minionego czasu, z tego trzech łącznikowych – byli to Lucien Gibbes ps. „Louis”, Joseph Dobrusky ps. „Bob”, „Willy” i François Menduni ps. „Ernest”, „Yvonne”³¹. Dwaj ostatni agenci znali

²⁵ AIPN, 2602/12955, t. 1, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Pedro”, k. 22; *ibidem*, Sprawozdanie z podróży służbowej płk. Stanisława Bielskiego w kwietniu 1951 r., k. 149.

²⁶ AIPN, 2602/11492, Teczka pracy agenta Hermanna Bertelé ps. „Pedro”, Pismo komisarza Guerina do prokuratora republiki w Paryżu, 27 IV 1959 r., k. 5.

²⁷ AIPN, 2602/12955, t. 1, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Pedro”, k. 24; *ibidem*, Plan szkolenia wywiadowczego „Armanda” na okres 4–10 VIII 1950 r., k. 142.

²⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z podróży służbowej płk. Stanisława Bielskiego w kwietniu 1951 r., k. 151–152.

²⁹ *Ibidem*, Lista drugiego okresu, k. 164–165. Na temat wyjazdów do Polski, które dotyczyły co najmniej siedmiu osób, zob. też AIPN, 2602/11613, List Henryka Adlera do ministra obrony narodowej gen. broni Mariana Spychalskiego, 13 VIII 1958 r., k. 20–21; *ibidem*, Protokół przesłuchania pierwszego wezwania, 24 IX 1959 r., k. 40, 42–43; AIPN, 2602/12955, t. 1, Lista z pierwszego okresu, k. 162–163; *ibidem*, Lista z drugiego okresu, k. 164. Na temat zrywania przez wywiad kontaktów zob. *ibidem*, Hermann Bertelé, „Lista osób, których nazwiska i adresy znam i którzy znają moje nazwisko i mój adres”, k. 111; *ibidem*, Hermann Bertelé, „Agents dont je connais les noms et les adresses, mais qui ignoraient mon vraie identité et mon adresse”, k. 113; *ibidem*, „Instruction pour »Armand«”, k. 135. W związku z nieporozumieniami wokół Bolesława Krokowskiego ps. „Gilbert” przekazano go na współpracę Departamentowi VII MBP. Zob. *ibidem*, Lista agentów i krótki opis ich działalności, k. 167. Na współpracę Departamentu VII MBP przeszedł też Alain Adler. Zob. *ibidem*, k. 166.

³⁰ AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agencji na terenie Francji, k. 266; AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca agencji we Francji, listopad 1965 r., k. 22.

³¹ Więcej o Josephie Dobruskim zob. AIPN, 2602/12955, t. 1, Hermann Bertelé, „Ludzie przydatni do współpracy z nami. II Dział techniczny”, k. 101; *ibidem*, Sprawozdanie z podróży służbowej płk. Stanisława Bielskiego z kwietnia 1951 r., k. 149–151. Dodatkowe informacje o François Mendunim i Josephie Dobruskim zob. *Joseph Dobrusky – zapomniany artysta fotografii... oraz François Menduni – w starej siatce i w nowej siatce...*

Hermanna Bertelé „Pedra” z Ruchu Oporu. Z tamtego okresu pamiętali jego prawdziwe nazwisko, a później poznali też adres, pod którym mieszkał, co sprzyjało trwałości współpracy³².

Tworzenie nowej siatki wywiadu wojskowego

Niepewna sytuacja skłoniła Hermanna Bertelé do tworzenia nowej sieci agenturalnej. Szczęśliwie dzięki szerokim kontaktom wytypował on na swojego współpracownika mjr. Gabriela Faure’a, technika stomatologa – znów człowieka znanego mu z Ruchu Oporu i weterana walk w hiszpańskiej wojnie domowej, który najprawdopodobniej został zwolniony z armii za lewicowe przekonania. Major Faure miał rozległe znajomości w kołach oficerów sztabowych Francji i mimo przejścia do rezerwy nadal miał szeroki zasób informacji, którymi zamierzał się podzielić z polskim wywiadem³³. Nowemu agentowi nadano pseudonim „Gil”, a następnie „Denis” i „Étienne”³⁴. Polski wywiad wydał ponad 2 mln franków, pomagając mu założyć stację przemysłową hodowli kur i kurcząt. Miała ona posłużyć „Gilowi” za maskę podczas jego prac operacyjnych na południowym wschodzie Francji, a także w trakcie pozyskiwania kolejnych członków agentury³⁵. „Pedro” i „Gil” rozwinęli niezwykle tempo działalności i w krótkim czasie zawerbowali trzech agentów: „(kpt.) A”, „(mjr.) B”, „(kpt.) C”, którymi byli kpt. Lucien Goetz ps. „Jim”, „Carlo”, mjr. Guy Le Blevenec ps. „Jo”, „Caroline”, „Gisele” oraz kpt. André Pellisson ps. „Mac”, „Romarin”³⁶, a potem kolejnych dwóch z szeregów czynnych wojskowych: „(kpt.) D” i „(kpt.) E” – kpt. André Faulle’a ps. „Davy”, „Valère” oraz kpt. Jeana Carbonne’a ps. „Slim”, „Alice”³⁷. Narazili się tym na wyrzuty polskich zwierzchników, którzy obawiali się zbiorowego werbowania zaprzyjaźnionych

³² AIPN, 2602/12955, t. 1, Lista z drugiego okresu, k. 165.

³³ AIPN, 2602/11617, t. 1, Teczka personalna agenta Gabriela Faure’a ps. „Gil”, „Denis”, „Étienne”, Wyciąg z korespondencji centrali z „Jérôme’a” dotyczącej „Denisa”, k. 26; *ibidem*, Pismo szefa Wydziału IV Oddziału I do szefa Oddziału II Zarządu II Sztabu Generalnego płk. Stanisława Bielskiego, 24 XII 1951 r., k. 17. O znajomości obu mężczyzn z Ruchu Oporu zob. AIPN, 2602/12955, t. 1, Lista z drugiego okresu, k. 165. Więcej na temat osoby Gabriela Faure’a zob. *Gabriel Faure – niedoceniony...*

³⁴ AIPN, 2602/11617, t. 1, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Gil”, „Denis”, „Étienne”, k. 7.

³⁵ *Ibidem*, Ewidencja wydatków na agenta ps. „Gil”, „Denis”, „Étienne”, k. 12; *ibidem*, Wyciąg z korespondencji centrali z „Jérôme’a” dotyczącej „Denisa”, Wyciąg z tłumaczenia pisma od „Jérôme’a”, 12 V 1952 r., k. 32.

³⁶ *Ibidem*, Wyciąg projektu pisma do „Jérôme’a”, 30 IV 1952 r., k. 31.

³⁷ AIPN, 2602/28288, Teczka personalna agenta André Faulle’a ps. „Davy”, „Valère”, Wyciąg z korespondencji „Jérôme’a” z centralą, dotyczącej agenta ps. „Davy”, k. 23. Więcej o André Faulle’u zob. *André Faulle – marszałkowska buława w plecaku...*

między sobą oficerów, bez przedsięwzięcia odpowiednich zabezpieczeń operacyjnych, mających na celu sprawdzenie ich i izolowanie wzajemne według powszechnie obowiązujących prawideł sztuki wywiadowczej³⁸. Niemniej faktem pozostaje, że wywiad trafił wówczas na – można to tak określić – żyłę złota. Po tej linii zamierzano w najbliższych latach zwerbować jeszcze siedmiu agentów wywodzących się z kadry oficerskiej wojsk francuskich³⁹.

Wiadomo, że Hermanna Bertelé (a następnie również kolejnych rezydentów) łączył w tamtym czasie funkcjonariusz „André”, posługujący się pocztą dyplomatyczną. Był on najprawdopodobniej pracownikiem attachatu wojskowego⁴⁰.

W wyniku rozrostu agentury zapadła decyzja o podziale nielegalnej sieci agenturalnej, jedną jej część przejął jako rezydent Gabriel Faure, a drugą od 1956 r. (do 1957) Lucien Goetz⁴¹. Agenci podlegli tym rezydentom utrzymywali listowną łączność z centralą, Bertelé dysponował dodatkowo jednostronnym kontaktem radiowym⁴².

Obowiązki pomiędzy agentami postanowiono rozłożyć tak, aby byli oni komplementarni, opracowując m.in. różne regiony kraju. Kiedy więc Gabriel Faure podjął się opracowania sytuacji wojskowej na południowym wschodzie, Lucien Goetz miał się zająć „okręgiem wschodnim”⁴³. Ewentualnie zakładano, że mogłaby mu przypaść też część północno-wschodnia, gdyby przeszedł do rezerwy, a jego kolega André Faulle otrzymałby wówczas obszar środkowej i południowo-zachodniej Francji⁴⁴. Pracę agentów organizował sam Hermann Bertelé po konsultacji z centralą, biorąc jednak zawsze pod uwagę ich faktyczne możliwości.

³⁸ „Służby wywiadowcze całego świata ściśle przestrzegają zasady, że każde ogniwo łańcucha powinno funkcjonować w odosobnieniu i nie może zdawać sobie sprawy z istnienia innego ogniwa” (J. Le Carré, *Z przejmującego zimna*, tłum. J. Kraśko, Kraków 2018, s. 214). O wyrzutach zob. AIPN, 2602/11617, t. 1, Wyciąg z korespondencji centrali z „Jérômeem” dotyczącej „Denisa”, Wyciąg z projektu pisma nr 21 do „Jérôme’a”, 7 VII 1952 r., k. 40; AIPN, 2602/11609, Wyciągi z korespondencji centrali z „Jérômeem” dotyczącej „Jo”, Wyciąg z projektu pisma nr 21, 6 VII 1952 r., k. 33–34.

³⁹ AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 266–267. Byli to kpt. André Olivry ps. „Tom”, kpt. Jean Barataud ps. „Gustave”, kpt. Eugène Thiémé ps. „Lucile”, kpt. Jacques Schrouff ps. „Laura”, L-1, kpt. Lucien Bernard ps. „Serge” oraz kpt. Maurice Bouard ps. „Gaston”.

⁴⁰ AIPN, 2602/28288, Teczka personalna agenta André Faulle’a ps. „Davy”, „Valère”, Schemat osobistej łączności, k. 16; AIPN, 2602/12955, t. 1, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Pedro”, k. 24.

⁴¹ AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 267; AIPN, 2602/28287, Teczka personalna agenta Luciena Goetza ps. „Jim”, „Carlo”, Notatka dotycząca sytuacji agenta ps. „Jim”, „Carlo” na dzień 1 V 1963 r., k. 73.

⁴² O łączności radiowej zob. AIPN, 2602/12955, t. 1, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Pedro”, k. 24.

⁴³ AIPN, 2602/28287, Wyciąg z tłumaczenia raportu nr 53/1 od „Jérôme’a”, k. 41.

⁴⁴ *Ibidem*, Wyciąg z tłumaczenia raportu nr 53/5 od „Jérôme’a”, k. 55.

Przy podziale sieci pod jego skrzydła trafił mjr „B”, czyli Guy Le Blevenec, specjalista w zakresie transportu lotniczego, uznawany za najcenniejszego agenta. Centrala peerelowskiego wywiadu wojskowego zakładała nawet, że po awansie na podpułkownika Le Blevenec mógłby zostać przyjęty do prac w sztabie sił lotniczych NATO⁴⁵. W tamtym czasie pełnił on funkcję szefa służby w III Biurze Operacyjnym Sztabu Generalnego Francuskich Sił Zbrojnych⁴⁶. Był jednym z dwóch ludzi wykonujących pracę w ministerstwie obrony, przy których „tajność była szczególnie strzeżona”⁴⁷. Agentą tego po завербовaniu przekazano na kontakt Hermanna Bertelé i nadano mu kobiece pseudonimy – „Jo”, „Caroline”⁴⁸, a później także „Gisele”. Pozostałych nowo nabytych agentów skierowano po dłuższym namyśle pod skrzydła Gabriela Fauré’a⁴⁹.

Guy Le Blevenec, co rzadkie w tym gronie, nie był komunistą z przekonania, ale jego żona należała do zwolenników tego ruchu⁵⁰. Sympatyzował z ideą komunistyczną i darzył admiracją Armię Czerwoną. Armia sowiecka zaimponowała mu swoimi osiągnięciami na froncie wschodnim w czasie II wojny światowej, a uczucia do komunizmu zaszczepili mu znajomi, z którymi walczył w czasie wojny w Algierze, tacy jak Paul Vaillant-Couturier, imiennik i być może krewny jednego z twórców Francuskiej Partii Komunistycznej⁵¹. Niemniej Le Blevenec, podobnie jak jego koledzy, za współpracę pobierał wynagrodzenie (21–25 tys. franków francuskich miesięcznie). Wynika stąd, że aspekt ideowy nie musiał być decydujący przy kontaktach z wywiadem PRL⁵². Centrala Zarządu II SG naciskała zresztą na „Pedra”, by przy pozyskiwaniu Le Bleveneca nie upierał się przy werbunku na bazie ideologicznej⁵³. Po завербовaniu Le Blevenec obiecał dostarczyć plan operacji całego lotnictwa sił atlantyckich na wypadek ataku na blok wschodni, podać liczbę lotnisk,

⁴⁵ AIPN, 2602/11613, Notatka służbowa dotycząca ob. Henryka Trojana, pułkownika rezerwy, k. 21.

⁴⁶ AIPN, 2602/11609, Wyciągi z korespondencji centrali z „Jérôme’em” dotyczącej „Jo”, Wyciąg z szyfrogramu nr 522, 23 VI 1952 r., k. 38.

⁴⁷ *Ibidem*, Wyciąg z tłumaczenia raportu nr 10 od „Jérôme’a”, k. 40.

⁴⁸ AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 266. Więcej o pseudonimach zob. AIPN, 2602/11609, Wykaz ewidencyjny dokumentów załączonych do teczek personalnej „Jo”, „Caroline”, „Gisele”, k. 4.

⁴⁹ AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 267.

⁵⁰ AIPN, 2602/11609, Biografia mjr. „B” ps. „Jo”, k. 27.

⁵¹ *Ibidem*, Życiorys „Jo”, k. 30.

⁵² *Ibidem*, Wyciąg z tłumaczenia raportu nr 53/1 od „Jérôme’a”, k. 55. Początkowo wynagrodzenie wynosiło 21 tys. franków francuskich, ale w październiku 1953 r. postulowano jego podniesienie do 25 tys. Zob. *ibidem*, Wyciąg z projektu pisma nr 3/53 do „Jérôme’a”, k. 61; *ibidem*, Wyciąg z tłumaczenia raportu nr 53/5 od „Jérôme’a”, k. 62.

⁵³ *Ibidem*, Wyciąg z projektu pisma nr 25 do „Jérôme’a”, k. 52.

ich rozmieszczenie oraz liczbę i rodzaj samolotów znajdujących się na nich. Przesłał materiały o radarach, stacjach powietrznej obrony terytorialnej oraz plan samolotu ultrazszybkiego „Leduc”, którego prototypy dopiero co wyszły z fabryki⁵⁴. Konstrukcja ta nie cieszyła się co prawda długim żywotem, ale tego jeszcze wówczas nie można było przewidzieć⁵⁵. Namawiano też Le Blevenneca, aby spisywał dla polskiego wywiadu nieoficjalne wiadomości, opinie o generałach, z którymi się stykał, i dyskusje, których był świadkiem, co czyniłoby przekazane już przez niego kopie dokumentów technicznych czytelniejszymi. Zasugerowano mu, że powinien wykazać zainteresowanie nie tylko lotniskami we Francji metropolitalnej, ale również tymi w Afryce Północnej, Belgii, Holandii i Niemczech Zachodnich⁵⁶. Ponadto zwrócono jego uwagę na pogłoskę o amerykańskiej broni atomowej na terytorium francuskim. Major Guy Le Blevennec słyszał, że mogła ona być przechowywana w bazach amerykańskich na terenie Francji lub na okrętach francuskich stacjonujących w Port-Lyautey (czyli w dzisiejszym porcie Al-Kunajtira w północnym Maroku)⁵⁷. Chcąc zapewnić Blevennecowi pełniejszą konspirację, „Pedro” utrzymywał z nim łączność przez żony, zarówno własną, występującą w tych kontaktach jako „Geneviève” bądź „Lucienne”, jak i przez małżonkę majora – „Gladys” i „Angele”⁵⁸. Od 1955 r. major spotykał się też z polskimi oficerami operacyjnymi, którzy w tym czasie zaczęli częściej osobiście kontaktować się z agenturą⁵⁹. W tymże 1955 r. Le Blevennec został wysłany do Algierii. Przerwało to jego współpracę z peerelowskim wywiadem, agent doszedł bowiem do wniosku, że jego nowe miejsce pracy (lotnisko z 5 tys. maszyn) nie jest dla służb PRL

⁵⁴ *Ibidem*, Wyciąg z szyfrogramu nr 522, 23 VI 1952 r., k. 38; *ibidem*, Ewidencja otrzymanych materiałów od agenta ps. „Jo”, 1952 r., k. 25.

⁵⁵ T. Mileszko, *Leduc 022 – jeden z najdziwniejszych samolotów w historii lotnictwa*, „Komputer. Świat”, 1 IV 2022 r., <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/leduc-022-jeden-z-najdziwniejszych-samolotow-w-historii-lotnictwa/t57hr9d>, dostęp 7 X 2024 r.

⁵⁶ AIPN, 2602/11609, Instrukcja na spotkanie z „Caroline”, k. 108.

⁵⁷ O Port-Lyautey zob. *ibidem*, Sprawozdanie z drugiego spotkania z „Caroline”, odbytego 24 VIII 1955 r., k. 131.

⁵⁸ *Ibidem*, Schemat osobistej łączności, k. 23; *ibidem*, Wyciąg z tłumaczenia raportu nr 10 od „Jérôme’a”, k. 40–41. Por. też AIPN, 2602/17882, Biografie wywiadowcze agentów, k. 15. O pseudonimach zob. AIPN, 2602/11609, Sprawozdanie ze spotkania z „Caroline”, odbytego 10 VII 1955 r., k. 116.

⁵⁹ O spotkaniu z polskim łącznikiem – oficerem wywiadu ps. „André” – w 1955 r. zob. AIPN, 2602/11609, Sprawozdanie ze spotkania z „Caroline”, odbytego 10 VII 1955 r., k. 115; *ibidem*, Sprawozdanie z drugiego spotkania z „Caroline”, odbytego 24 VII [1955 r.], k. 128. Według dokumentu podsumowującego sprawę operacyjną dotyczącą „Gisele” agent znał czterech oficerów wywiadu. Zob. *ibidem*, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Gisele”, 3 XI 1978 r., k. 315.

interesujące⁶⁰. Niemniej oficjalnie Le Blevennec do 1958 r. stanowił ogniwo sieci Hermanna Bertelé⁶¹. Jeszcze w latach sześćdziesiątych utrzymywano z nim kontakt. Jego niechęć do kontynuowania kompromitującej go współpracy była już oczywista, w związku z czym sprawę agenta w Zarządzie II SG zamknięto, a związaną z nią dokumentację złożono do archiwum⁶². Na sam koniec Le Blevennec miał oświadczyć, że na dany moment nie widzi zagrożenia dla pokoju, ale obiecał powrócić do aktywnej współpracy, gdyby zachodziła groźba agresji⁶³. W swoim czasie zarzekał się też, że nie dopuściłby nigdy do startu samolotu mającego zrzucić bombę atomową⁶⁴.

Nie można wykluczyć i tego, że oficerowie wywiadu prowadzący Le Blevenneca wpadli we własne sidła. Aby ułatwić mu karierę, odseparowali go od postępowych współtowarzyszy i skłonili do wyznawania bardziej prawicowego światopoglądu⁶⁵. Dla lepszego kamuflażu zgodzili się też na dłuższy okres zamrożenia kontaktów (których już nigdy nie przywrócono)⁶⁶.

Po podobną politykę jak wobec Le Blevenneca sięgnięto również w stosunku do innych zwербowanych wtedy oficerów, których zorganizowano w 1955 r. w rezydenturę kierowaną przez Gabriela Faure'a ps. „Gil”, „Denis”, „Étienne”.

Sam Faure wyspecjalizował się również w dostarczaniu informacji m.in. z zakresu „organizacji uzbrojenia i wyposażenia jednostek sił lądowych Francji, dyslokacji wojsk i urzędzeń wojskowych, baz lotniczych, stacji radarowych i umocnień obronnych”. Wśród przekazanych przez niego informacji określonych jako cenne odnajdujemy dane taktyczno-techniczne działu bojowego kal. 75 mm z czołgu AMX, informacje o francuskich i amerykańskich bazach zaopatrzenia na terenie Francji oraz o umocnieniach Linii Maginota i sektora francuskich Alp⁶⁷. Miał być aktywnym źródłem informacji do

⁶⁰ O urwaniu łączności zob. AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 267. O lotnisku w Algierii zob. AIPN, 2602/12955, t. 1, Sprawozdanie z rozmów przeprowadzonych z „Omerem” podczas jego pobytu w Polsce, sierpień 1956 r., k. 215–216.

⁶¹ AIPN, 2602/11609, Wykaz ewidencyjny dokumentów załączonych doteczki personalnej „Jo”, „Caroline”, „Gisele”, k. 4.

⁶² *Ibidem*, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Gisele”, k. 315–316. Tam podana jest inna data zamrożenia współpracy z Gisele – rok 1956.

⁶³ AIPN, 2602/17882, Kierunek francuski, k. 113.

⁶⁴ AIPN, 2602/11609, Notatka ze spotkania z „Caroline”, odbytego 7 XII 1958 r., 13 XII 1958 r., k. 161.

⁶⁵ O prawicowych poglądach zob. *ibidem*, Sprawozdanie ze spotkania z „Caroline”, odbytego 10 VII 1955 r., 14 VII 1955 r., k. 122.

⁶⁶ *Ibidem*, Uzupełnienie instrukcji na spotkanie z „Caroline”, k. 171.

⁶⁷ AIPN, 2602/11617, t. 1, Ewidencja otrzymanych materiałów od agenta Gabriela Faure'a ps. „Gil”, „Denis”, „Étienne”, k. 12.

1958 r., choć ślady jego szczególnego zaangażowania są zauważalne jedynie do roku 1956⁶⁸.

Śpośród podległych mu agentów najbardziej wyróżniał się Lucien Goetz ps. „Jim”, „Carlo”, który wykazywał się podobnymi zainteresowaniami. Goetz dostarczał m.in. danych o składach i bazach zaopatrzenia. Oczarował on samego Hermanna Bertelé, udostępniwszy mu podręczniki, z których korzystał podczas studiów w Wyższej Szkole Sztabu Generalnego (École d'état-major), liczące 3 tys. stron. Skrypty te obejmowały takie zagadnienia, jak „efektywy”, uzbrojenie, dowództwo, problemy piechoty, oddziałów saperskich oraz dywizji pancernych, dane o Biurze 2 i Biurze 4⁶⁹. Niewykluczone, że wśród zasług „Jima” dla polskiego wywiadu można również wymienić wskazanie dwóch miejsc, w których miały być zbudowane składy bomb atomowych we Francji, jednego w departamencie Gard, drugiego w Żyrondzie⁷⁰. Trzeba zaznaczyć, że wywiad PRL we Francji skoncentrował się wówczas m.in. na ustaleniu listy miejsc potencjalnego składowania broni jądrowej w tym kraju⁷¹.

Lucien Goetz był ideowym zwolennikiem komunizmu i członkiem FPK w przeszłości, walczył w Ruchu Oporu⁷² i podobnie jak inni zwerbowani później agenci należał do grupy kilkuset oficerów podejrzewanych o współpracę z Wietkongiem, których w związku z tym skoszarowano w Wersalu i oddano do dyspozycji Departamentu Kadr Armii Francuskiej (czyli MON). Ludzie z tej grupy znali się i ufali sobie nawet w kwestiach tak drażliwych jak współpraca z obcym wywiadem. Bywali podatni m.in. na werbunek ze strony GRU⁷³. Trzeba jednak przyznać, że – niezależnie od zacięcia ideowego – Goetzowi współpraca z wywiadem PRL niewątpliwie się opłacała, w latach 1953–1954 ten służył mu bowiem pożyczką na zakup samochodu i budowę domu. Podobnie jak Le Blevenec, Goetz odebrał nagrodę noworoczną⁷⁴.

⁶⁸ *Ibidem*, Notatka służbowa, 30 X 1978 r., k. 105.

⁶⁹ AIPN, 2602/28287, Załącznik „Jérôme’a”, k. 16.

⁷⁰ *Ibidem*, Pismo szefa Zarządu II Sztabu Generalnego WP płk. Igora Suchackiego do szefa Sztabu Generalnego WP gen. broni Władysława Korczyca, k. 14.

⁷¹ AIPN, 2602/12839, Wykaz magazynów broni jądrowej i środków jej przenoszenia – do potwierdzenia i rozpoznania, k. 363.

⁷² AIPN, 2602/28287, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Jim”, „Carlo”, k. 5–7.

⁷³ T. Wolton, *Le KGB en France*, Paris 1986, s. 20. Autor ten podaje, że w ośrodku w Wersalu przebywało osiemdziesiąt osób, natomiast według polskich źródeł było ich kilkaset. Zob. AIPN, 2602/28289, Teczka personalna agenta Jacques’a Schrouffa ps. „Laura”, Notatka służbowa, 26 XI 1966 r., k. 14. Na temat wzajemnego zaufania zob. też AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca agentury we Francji, listopad 1965 r., k. 24.

⁷⁴ AIPN, 2602/28287, Ewidencja wydatków na agenta Luciena Goetza ps. „Jim”, „Carlo”, k. 11.

Kolejny agent z sieci Gabriela Faure'a (i później również Luciena Goetza), kpt. André Faulle ps. „Davy”, zawerbowany przez samego Faure'a na bazie ideowej w 1952 r., miał podobne obszary zainteresowań jak jego towarzysze, ale ponadto opisywał jeszcze umocnienia i rurociągi. Dostarczył on peerelowskiemu wywiadowi m.in. takie materiały, jak „umówione znaki taktyczne w armii francuskiej i niemieckiej”, „referat wygłoszony na kursie pułkowników” oraz „dyslokacje jednostek na terenie Niemiec, Francji i Afryki Płn.”. On również otrzymał pożyczkę mieszkaniową w zamian za współpracę⁷⁵.

Przedostatni agent z tej grupy – kpt. „E”, czyli Jean Carbonne ps. „Slim”, „Alice” – miał nawet pracować chętniej od innych i dostarczać bardziej wartościowe materiały, dopóki nie zamrożono go wraz z dużą częścią innych współpracowników w 1957 r. z powodu wyjazdu do Afryki Północnej⁷⁶. Wśród dostarczonych przez niego źródeł znajdujemy charakterystykę łączności w armii francuskiej, opis organizacji wojsk i pododdziałów, dane o broni przeciwlotniczej kal. 60 czy 90 mm⁷⁷. Jemu także udzielono pożyczki na budowę domu⁷⁸.

Dopiero w 1957 r. do grupy współpracowników „Gila” dołączył kpt. „C” – André Pelisson ps. „Mac”, „Romarin”. Jego pozyskanie opóźniło się, ponieważ znajdował się on przez długi czas pod rozkazami mjr. Le Blevenneca. Dla dobra konspiracji zwlekano więc z jego werbunkiem, nie chciano bowiem dublować agentów w jednym miejscu. Jednak po wyjeździe mjr. Le Blevenneca do Afryki Północnej zawerbowano też „Maca”. Bardzo wysoko oceniono wówczas dostarczone przez niego materiały dotyczące wojny elektronicznej⁷⁹.

W 1956 r. grupę współpracowników uzupełniono jeszcze o kpt. Charles'a Dubois ps. „Basile”, pozyskanego przez Jeana Carbonne'a ps. „Alice”⁸⁰. Miał on pracować chętnie i dość aktywnie⁸¹.

⁷⁵ AIPN, 2602/28288, Teczka personalna agenta ps. „Davy”, „Valere”, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Davy”, „Valere”, k. 11; *ibidem*, Ewidencja otrzymanych materiałów od agenta, k. 15; *ibidem*, Ewidencja wydatków na agenta za rok 1953 (brak rozliczeń), k. 15.

⁷⁶ AIPN, 2602/28082, Sytuacja agenta ps. „Alice” na dzień 1 V 1963 r., k. 52.

⁷⁷ *Ibidem*, Ewidencja otrzymanych materiałów od agenta ps. „Alice”, k. 10.

⁷⁸ *Ibidem*, Ewidencja wydatków na agenta ps. „Alice”, k. 11.

⁷⁹ Na temat werbunku zob. AIPN, 2602/28078, Teczka personalna agenta André Pelissona ps. „Mac”, „Romarin”, „Declaration d'engagement”, 3 VI 1957 r., k. 16. O wcześniejszych zastrzeżeniach zob. *ibidem*, Notatka dotycząca „Maca”, 19 II 1962 r., k. 26. Więcej na temat André Pelissona zob. André Pelisson – *do i z GRU...*

⁸⁰ AIPN, 2602/28084, Teczka personalna agenta Charles'a Dubois ps. „Basile”, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Basile”, k. 7; *ibidem*, Zobowiązanie do współpracy agenta ps. „Basile”, k. 18. Więcej informacji na temat osoby Charles'a Dubois można znaleźć w publikacjach Charles Dubois i kosmiczne zadania... i Charles Dubois – *finanse*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/06/08/charles-dubois-finanse/>, dostęp 12 XI 2025 r.

⁸¹ AIPN, 2602/28084, Sytuacja agenta ps. „Basile” na dzień 1 V 1984 r., k. 30.

Ostatnim agentem, którego warto wspomnieć w kontekście sieci „Gila”, jest Lucien Bernard ps. „Serge”, polecony przez „Basile’a” i pozyskany do współpracy w 1957 r. przez Gabriela Faure’a. Przekazał on wartościowe materiały dotyczące środków trujących⁸², a także odegrał istotną rolę w sporze, do jakiego miało dojść między GRU i peerelowskim Zarządem II SG w latach sześćdziesiątych.

W 1956 r. zawerbowano jeszcze dwóch agentów, których tym razemłączono do nowej rezydentury Luciena Goetza, o której już wspomniano. Byli to kpt. Eugène Thiémé ps. „Lucile” oraz kpt. Maurice Bouard ps. „Gaston”⁸³. Opisana wyżej struktura funkcjonowała zaledwie rok, ponieważ w marcu 1957 r. Goetz został zamrożony w związku z wyjazdem służbowym do Afryki Północnej⁸⁴.

Niezależnie od trzech rezydentur w latach pięćdziesiątych funkcjonowało też dwóch samodzielnych agentów, którzy podlegali bezpośrednio centrali. Ich współpraca była również odpryskiem historii związanej z mjr. Le Blevennekiem. Pierwszy agent, kpt. Jean Barataud ps. „Gustave”, początkowo został wykorzystany jedynie jako pośrednik do zawerbowania Le Blevenneca, jednak przypomniano sobie o nim później, kiedy zaczęło brakować chętnych do pracy dla polskiego wywiadu. Wówczas skontaktował się z nim już bezpośrednio polski oficer operacyjny z attachatu wojskowego ppłk Roman Królikowski i pozyskał go do współpracy w 1955 r.⁸⁵ Agent „Gustave” jest postacią charakterystyczną, ponieważ złamał ważną normę ustanowioną przez władze FPK, wykluczającą przynależność wojskowych do partii⁸⁶. Ciekawostką jest, że Barataud zerwał z partią dopiero w 1954 r. (większość wojskowych uczyniła to w roku 1945)⁸⁷.

Drugim samodzielnym agentem pozostawał pilot zwerbowany w 1954 r. przez żonę „Pedra” – por. André Olivry ps. „Tom”. Został on polecony do współpracy (być może w geście współczucia, był bowiem pilotem oblatywa-

⁸² AIPN, 2602/7267, Teczka personalna agenta Luciena Bernarda ps. „Serge”, Wyciąg z pisma nr 4/57 od „Étienne’a”, 15 V 1954 r., k. 27.

⁸³ AIPN, 2602/11644, cz. 1, Teczka personalna agenta Eugène’a Thiémé ps. „Lucile”, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Lucile”, k. 28; AIPN, 2602/11642, Teczka personalna agenta Maurice’a Bouarda ps. „Gaston”, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Gaston”, k. 16. Więcej o Eugène Thiémé można przeczytać w publikacjach: *Eugène Thiémé – Polskę kocham więcej niż Francję...* oraz *Lucien Thiémé – wycofał się...*

⁸⁴ AIPN, 2602/28287, Notatka dotycząca sytuacji agenta ps. „Jim”, „Carlo” na dzień 1 V 1963 r., k. 73.

⁸⁵ AIPN, 2602/11606, Teczka pracy agenta Jeana Baratauda ps. „Gustave”, Notatka służbowa płk. Stanisława Jargielly dotycząca „Gustave’a”, 12 VIII 1964 r., k. 4.

⁸⁶ O normie „Huze i Joinville” zob. także AIPN, 2602/28078, Wyciąg z tłumaczenia raportu od „Jérôme’a” nr 10, k. 11. O jej właściwym sensie i periodyzacji zob. AIPN, 2602/28082, Biografia „Alice”, k. 69.

⁸⁷ O przeciągającej się przynależności „Gustave’a” do partii zob. AIPN, 2602/11608, Teczka personalna agenta Jeana Baratauda ps. „Gustave”, Dane uzupełniające do życiorysu „Gustave’a”, otrzymane na spotkaniu z nim 30 IX 1956 r., k. 26.

czem samolotów odrzutowych, który utracił swoją posadę po odmówieniu udziału w wojnie indochińskiej) przez Le Blevenneca. „Tom” w zasadzie nie był zadowolony ze współpracy z wywiadem PRL, spodziewał się bowiem pomocy w odzyskaniu posady pilota oblatywacza w PRL lub w ChRL. Podobnie jak Guy Le Blevennec, nie odnalazł się w pracy szpiegowskiej i zerwał współpracę z wywiadem. Uważał, że „jego sprawę niedobrze rozpatrzone, chcą z niego zrobić »szmatę«”⁸⁸. „Gustave” i „Tom”, niebędący rezydentami, jako pierwsi agenci indywidualni korzystali z takich udogodnień jak bezpośredni kontakt przez martwe skrzynki z oficerami polskiego wywiadu zatrudnionymi w attachacie wojskowym⁸⁹. W latach sześćdziesiątych taki rodzaj współpracy stał się bardziej powszechny, ale dekadę wcześniej raczej stanowił wyjątek⁹⁰.

Kryzys zdrady

Kierowanie siecią szpiegowską załamało się w dużej mierze po wyjeździe rezydenta ps. „Carlo”, agenta ps. „Alice” i trzech innych dopiero co zwierzbowanych współpracowników – Charles’a Dubois ps. „Basile”, pozyskanego przez „Alice” w 1956 r.⁹¹, Luciena Bernarda ps. „Serge”, zwierzbowanego przez „Étienne’a” w 1957 r., oraz kpt. Maurice’a Bouarda ps. „Gaston”, również pozyskanego przez „Alice” w 1956 r.⁹² – do Algierii, objętej wówczas blokadą uniemożliwiającą łączność⁹³.

Kolejnym ciosem dla funkcjonowania tej sieci agenturalnej okazał się powrót nad Sekwanę w 1958 r. Henryka Adlera *vel* Trojana, który wyjątkowo, mimo pełnionej wcześniej funkcji rezydenta, otrzymał prawo przyjazdu na rok do

⁸⁸ AIPN, 2602/11447, Teczka personalna agenta André Olivry’ego ps. „Tom”, Sytuacja agenta ps. „Tom” na dzień 1 V 1963 r., k. 308–311; *ibidem*, Notatka dotycząca agenta ps. „Tom”, 27 XI 1964 r., k. 312. O wojnie indochińskiej zob. *ibidem*, Notatka służbowa dotycząca sprawy „Toma”, k. 355.

⁸⁹ AIPN, 2602/28077, Notatka dotycząca powstania agentury na terenie Francji, k. 267. Zob. też AIPN, 2602/11447, Schemat łączności osobistej, k. 26; AIPN, 2602/11608, Schemat łączności osobistej, k. 7.

⁹⁰ AIPN, 2602/20021, Materiały do 40-lecia Zarządu II Sztabu Generalnego. Dane do historii Oddziału IV, k. 36.

⁹¹ AIPN, 2602/28084, Sytuacja agenta ps. „Basile” na dzień 1 V 1963 r., k. 29; *ibidem*, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Basile”, k. 7.

⁹² AIPN, 2602/7267, Sytuacja agenta ps. „Serge” na dzień 1 V 1963 r., k. 45–46; *ibidem*, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Serge”, k. 21; AIPN, 2602/11642, Arkusz ewidencyjny agenta ps. „Gaston”, k. 16, 18; *ibidem*, Sytuacja agenta ps. „Gaston” na dzień 1 V 1963 r., k. 42.

⁹³ AIPN, 2602/11644, cz. 2, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Lucile”, 20 XI 1978 r., k. 294. O blokadzie Algierii zob. AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca agentury we Francji, listopad 1965 r., k. 23.

Francji, dokąd wyemigrowała uprzednio jego francuska żona z dziećmi⁹⁴. Nie zamierzał on już jednak wracać do kraju. Na wieść o tym wydarzeniu jeden z rezydentów, Gabriel Faure ps. „Gil”, zdecydował się na zamrożenie współpracy⁹⁵. W jego ślady poszedł prowadzony przez niego agent „Mac”, dawny podwładny Le Blevenneca⁹⁶. W wyniku tych rozsad do dyspozycji „Armanda” do utrzymania łączności z centralą pozostał jedynie system alarmowy⁹⁷.

Jednak nie był to jeszcze koniec trosk. Najgorsze miało dopiero nadejść ze zdradą Jerzego Bryna, pierwszego z dawnych rezydentów, który został zatrzymany przez Amerykanów na Filipinach i po licznych przesłuchaniach zdradził szczegóły działalności siatek szpiegowskich. Podał personalia znanych mu agentów, poinformował o sposobach i miejscach przekazywania wiadomości szpiegowskich oraz spotkań z agenturą. Szczególnie dokładnych informacji udzielił o Hermannie Bertelé, którego znał jako „Armanda”⁹⁸.

Doniesienia te ściągnęły uwagę służby francuskiego kontrwywiadu cywilnego (Direction de la surveillance territoriale – DST), który w czasie zimnej wojny stawiał sobie za cel walkę z sowieckimi i wschodnioeuropejskimi służbami specjalnymi⁹⁹. W ramach DST sprawy polskie archiwizowano wówczas pod sygnaturą CAPO¹⁰⁰. Tylko w latach 1945–1990 DST doprowadził do usunięcia z terytorium Francji 160 dyplomatów, z czego ponad połowę stanowili urzędnicy sowieccy¹⁰¹.

Kontrwywiad francuski nie po raz pierwszy zwrócił uwagę na „Armanda”. Przyglądano mu się już w 1954 r., przy okazji rutynowej inwigilacji jednego z polskich dyplomatów, jednak ówczesna obserwacja i sprawdzenia nie potwierdziły współpracy Hermanna Bertelé z obcym wywiadem. Niemniej po doniesieniach Bryna zdecydowano się na dokładniejsze rozpoznanie jego działalności, co skutkowało aresztowaniem go 30 kwietnia 1959 r.¹⁰² 12 maja

⁹⁴ L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny...*, s. 155.

⁹⁵ AIPN, 2602/17882, Biografie wywiadowcze agentów, k. 15.

⁹⁶ AIPN, 2602/28078, Sytuacja agenta ps. „Mac”, „Romarin” na dzień 1 V 1963 r., k. 24.

⁹⁷ AIPN, 2602/28077, Sytuacja agenta „Mac”, „Romarin” na dzień 1 V 1963 r., k. 267.

⁹⁸ L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny...*, s. 131–132; P. Zychowicz, *Podwójny agent Bryn* [w:] *idem, Żydzi. Opowieści niepoprawne politycznie*, Poznań 2016, s. 390–391; AIPN, 2602/12955, t. 1, List Hermanna Bertelé, 24 XI 1961 r., k. 248–249.

⁹⁹ O funkcjonowaniu samej DST zob. J.H. Larecki, *Wielki leksykon tajnych służb świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2017, s. 225–226; M. Słoń, S. Wójcik, *Tajemnice wywiadu wewnętrznego*, Warszawa 2020, s. 251–253; R. Faligot, J. Guisnel, R. Kauffer, *Francuskie służby specjalne*, tłum. J. Wachowski, J. Rak, Kraków 2019, s. 58, 74–76.

¹⁰⁰ R. Faligot, P. Krop, *DST. Police secrète*, Paris 1999, s. 107.

¹⁰¹ E. Merlen, F. Ploquin, *Carnets intimes de la DST. 30 ans du contre-espionnage français*, Paris 2003, s. 91.

¹⁰² L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny...*, s. 142–143.

zatrzymano również kpt. Kazimierza Dopierałę, sekretarza polskiego attaché wojskowego, podczas wycierania litery „K” lub „D” „wypisanej na ścianie pewnego domu w dzielnicy Menilmontant” lub na balustradzie (według różnych wersji). Znak ten miał oznaczać dekonspirację agenta i był ostrzeżeniem dla odbierającego wiadomość, o czym pracownicy DST dowiedzieli się z obserwacji Hermanna Bertelé lub z przestudiowania jego notatek¹⁰³. Kapitana Dopierałę zwolniono z więzienia po przeszło miesiącu nieustannych interwencji polskich dyplomatów (naciskali oni w tej sprawie m.in. u ministra sprawiedliwości) oraz retorsji w postaci wydalenia urzędnika attachatu francuskiego z Polski¹⁰⁴, musiał on jednak natychmiast opuścić Francję. Uniknął zresztą w ten sposób dalszych konsekwencji swych działań, które były rozpatrywane podczas procesu sądowego. Skazano go wówczas zaocznie na 5 lat więzienia¹⁰⁵.

Kolejne wyroki zapadły w sprawie osób wskazanych najprawdopodobniej przez Bryna, ponieważ sądzeni byli agenci znani nam głównie z ich działalności w latach pięćdziesiątych, tacy jak inżynier Armand Marquis oraz były pracownik laboratoriów marynarki w Marcoussis i urzędnik w siedzibie I regionu wojskowego André Cassagnol¹⁰⁶. Stało się to możliwe również dlatego, że zeznania Bryna potwierdził i uzupełnił Henryk Adler *vel* Trojan, drugi z kolei rezydent, zatrzymany we Francji przez DST. Mówił on o wyjątkowym znaczeniu Hermanna Bertelé, którego określił mianem najważniejszego rezydenta PRL we Francji, cieszącego się największym zaufaniem władz Polski Ludowej¹⁰⁷.

¹⁰³ Na temat litery „K” zob. *ibidem*, s. 143; Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej AMSZ), zespół (dalej z.) 17, wiązka (dalej w.) 14,teczka (dalej t.) 127, *Claris nr 400*, „France Soir”, 18 V 1959, k. 159. Na temat litery „D” zob. T. Wolton, *Le KGB en France...*, s. 82; AMSZ, z. 17, w. 14, t. 127, Wyciąg korespondencyjny nr 5890 z Paryża, 19 V 1969 r., k. 158. O funkcji Kazimierza Dopierały zob. *ibidem*. Jedna z gazet francuskich utrzymywała, że sam Bertelé zdradził śledczym ten znak. Zob. *ibidem*, k. 161. O znalezieniu opisu znaku „D” w notatkach Hermanna Bertelé zob. *ibidem*, Wyciąg korespondencyjny nr 5904 z Paryża, 20 V 1959 r., k. 166.

¹⁰⁴ O wydaleniu urzędnika attachatu francuskiego w Polsce zob. AMSZ, z. 17, w. 14, t. 127, Pismo Przemysława Ogrodzińskiego, 20 V 1959 r., k. 169; *ibidem*, Notatka Grudzińskiego, 21 V 1959 r., k. 172. O spotkaniach z francuskim ministrem sprawiedliwości Edmondem Micheletem zob. *ibidem*, Wyciąg korespondencyjny nr 6068, 22 V 1959 r., k. 173; *ibidem*, Szyfrogram Przemysława Ogrodzińskiego do Stanisława Gajewskiego, 23 V 1959 r., k. 174. O zwolnieniu Dopierały 20 VI 1959 r. zob. *ibidem*, Depesza nr 473 Stanisława Gajewskiego do Przemysława Ogrodzińskiego, Władysława Gomułki, 20 VI 1959 r., k. 222.

¹⁰⁵ O skazaniu Dopierały na 5 lat więzienia zob. AMSZ, z. 17, w. 14, t. 127, Wyciąg korespondencyjny nr 12272, 22 VIII 1961 r., k. 234.

¹⁰⁶ O osądzeniu Marquisa i Cassagnola zob. AMSZ, z. 17, w. 14, t. 127, *Le tribunal des Forces armées de Paris a condamné les agents de Roseau*, „Le Combat”, 31 VII 1961, k. 231

¹⁰⁷ Na temat zdrady Adlera *vel* Trojana zob. np. L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny...*, s. 144–145.

Uwadze służb francuskich umknęli natomiast członkowie opisywanych tu oficerskich siatek wywiadowczych. Najwyraźniej szefowie „Pedra” nie zdążyli ich poznać lub ewentualnie ich kryli. Dawnych współpracowników Hermanna Bertelé, skazanego na 10 lat, ogarnęło uczucie lęku. Guy Le Blevenec wspomina, że przez pół roku po aresztowaniu „Pedra” żył w ciągłym strachu¹⁰⁸.

Bertelé został w grudniu 1967 r. zwolniony z więzienia francuskiego i skazany na wygnanie do Polski, gdzie dalej pełnił funkcję agenta (na tzw. terenie krajowym). Wraz z żoną (noszącą pseudonim „Victor”) pomagał w werbunku i szkoleniu kandydatów na agentów przybyłych z Francji, w tym m.in. Gérarda Meiera ps. „Antares”, geometry i pracownika wydziału budownictwa w Argenteuil, którego pozyskano dzięki jego sympatii dla komunizmu i krajów socjalistycznych (czyli na tzw. motywach ideowych)¹⁰⁹. Hermann Bertelé zmarł w kwietniu 1981 r.¹¹⁰

W kolejnych latach wywiad polski jeszcze kilkakrotnie ponosił straty w starciu z DST¹¹¹. Z punktu widzenia służb wojskowych najciekawszym przypadkiem wydaje się wpadka z początku marca 1961 r. Attaché wojskowy płk Kazimierz Michalski i attaché w konsulacie kpt. Zdzisław Darmach zostali wówczas przyłapani z planami działka przeciwpancernego otrzymanymi od niezidentyfikowanego Francuza¹¹². Obaj zostali zmuszeni do opuszczenia Francji. Osoby prze-

¹⁰⁸ AIPN, 2602/17882, Biografie wywiadowcze agentów, k. 15.

¹⁰⁹ O pracy „Pedra” i „Victora” zob. AIPN, 2602/17807, Kierunek francuski (załącznik nr 3 do notatki dotyczącej pracy operacyjnej Oddziału II Agenturalnego Romańskiego), k. 30. O werbunku „Antaresa” zob. np. AIPN, 2602/28086, Teczka personalna agenta Gérarda Meiera ps. „Antares”, Plan szkolenia „Antaresa”, 2 I 1969 r., k. 80. Na temat wykształcenia i zatrudnienia „Antaresa” zob. *ibidem*, Przebieg służby wojskowej względnie pracy zawodowej, 1964 r., k. 11; *ibidem*, Ankieta Gérarda Meiera, k. 8. Więcej informacji o Meierze znaleźć można w publikacjach: *Gérard Meier – eliminacja...*; *Gérard Meier – polewa benzynę i inne...*; *Gérard Meier – późniejsze pokolenie...*; *Gérard Meier – typowanie*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/13/gerard-meier-typowanie/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Gérard Meier – zadania, wypracowania i podarunki*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/16/gerard-meier-zadania-wpracowania-i-podarunki/>, dostęp 12 XI 2025 r. Na temat zwolnienia Hermanna Bertelé z więzienia i jego imigracji do Polski patrz też *Imigracja w 1967 r.*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/17/imigracja-w-1967-r/>, dostęp 12 XI 2025 r.; *Nowy polski obywatel... oraz Emigracja do Ciechocinka...*

¹¹⁰ AIPN, 2602/28285, Teczka pracy agenta Aleksandra Lewandowskiego vel Hermanna Bertelé ps. „Pedro”, „Armand”, Pismo do konsula Polski, 4 IX 1981 r., k. 315; *ibidem*, Pismo do konsula generalnego Polski w Paryżu, 7 X 1981 r., k. 309.

¹¹¹ Omówienie większości polskich wpadek szpiegowskich można odnaleźć w tekście: M. Pasztor, „Gry wywiadów”..., s. 305–309.

¹¹² AMSZ, z. 17, w. 14, t. 127, *Le capitain polonaise est écroué à Fresnes*, „Paris-Presse”, 8 III 1961, k. 29.

kazującej im informacje nie zdołano ująć¹¹³. Nie ma dostatecznych przesłanek, by twierdzić, że należała ona do opisywanej tu siatki agenturalnej.

W ocenie Zarządu II SG bilans był jednoznaczny. Zdrady spowodowały klęski nieporównywalnie większe niż działania operacyjne francuskiego kontrwywiadu. W wyniku dekonspiracji Bryna i Trojana „rozbito dwie rezydentury nielegalne obejmujące swym zasięgiem obszar Francji, a częściowo Belgii”, wielu agentów aresztowano i praca agenturalna została na kilka lat sparaliżowana. Zdecydowano się też na zamrożenie, czyli czasowe przerwanie aktywnej działalności, agentury spoza rezydentur. „Pośrednim rezultatem tej zdrady było w zasadzie zaniechanie organizacji agentury w rezydentury nielegalne (z wyjątkiem niewielkiej części) i przejście w latach późniejszych na bezpośrednią łączność między Centralą i poszczególnymi agentami, do czego Centrala nie była przygotowana pod względem technicznym i kadrowym”. Według szacunków kadrowych w centrali Zarządu II SG w całym Wydziale Romańskim (obejmującym swymi kompetencjami również kraje Beneluksu, Włochy, państwa Półwyspu Iberyjskiego oraz kolonie francuskie) w 1954 r. pracowało do 16 osób (a w okresie późniejszym, bez czasowo wydzielonych pracowników informacyjnych, tylko 10), podczas gdy w 1959 r. w attachacie paryskim obowiązki operacyjne wypełniało aż 5 pracowników¹¹⁴. Łączność centrali z agenturą od 1967 r. opierano również na wprowadzonych jednostronnych audycjach radiowych do każdego agenta¹¹⁵, uzupełnionych o łączność korespondencyjną, w związku z czym w 1968 r. zmniejszono o połowę liczbę spotkań z agenturą¹¹⁶. Co więcej, łączność z najwartościowszymi agentami stopniowo przenoszono na teren państw trzecich¹¹⁷ i w ten sposób zaczęto ograniczać pośrednictwo aparatu legalnego wywiadu w kontaktach z nimi¹¹⁸. W końcu jednak postanowiono ponownie zacząć organizować agen-

¹¹³ O konieczności opuszczenia przez Michalskiego Francji zob. AMSZ, z. 17, w. 14, t. 127, Wyciąg korespondencyjny nr 3433, 6 III 1961 r., k. 18. O wydaleniu Darmacha zob. *ibidem*, Wyciąg korespondencyjny nr 4077 z Paryża, 18 III 1961 r., k. 26.

¹¹⁴ AIPN, 2602/20021, Materiały do 40-lecia Zarządu II Sztabu Generalnego. Dane do historii Oddziału IV, k. 36, 38, 41. Na temat terminu „zamrożenie” zob. W. Bagiński, *Dwa słowniki wywiadu wojskowego PRL z 1970 i 1978 r.* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012, s. 729.

¹¹⁵ AIPN, 2602/17807, Sprawozdanie z pracy Oddziału II pionu operacyjnego za rok 1969, k. 161.

¹¹⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Oddziału II Agenturalnego Romańskiego Zarządu II Sztabu Generalnego za 1968 r., k. 53.

¹¹⁷ *Ibidem*, k. 37.

¹¹⁸ *Ibidem*, k. 88.

tów (z interesującej nas siatki) w samodzielne rezydentury, co miało ułatwić kontakt z nimi¹¹⁹.

Faktem jest też, że na odmrażanie i porządkowanie agentury w 1963 r. nałożyła się reforma administracyjna w Zarządzie II SG, kiedy to Wydział Romański zaczął funkcjonować jako Wydział II Oddziału I¹²⁰. Niektórym agentom zostały wówczas nadane nowe pseudonimy. W 1966 r. przemianowano wydział na oddział, w 1970 r. zaczęto używać najpierw nazwy Oddział „S”, a następnie Oddział IV¹²¹.

Odmrażanie sieci agenturalnej i kryzys jej lojalności

Z pewnością kolejne wpadki nie sprzyjały utrzymaniu zaufania agentury. W 1962 r. udało się odmrozić i skłonić do samodzielnej współpracy z kadrą polskiego wywiadu jednego agenta – kpt. Eugène’a Thiémé ps. „Lucile”, wówczas oficera rezerwy, wysłanego na emeryturę. Jednak w 1964 r. kontakty z nim znów zamrożono z powodu jego nadmiernego zaangażowania w pracę partyjną, co niepotrzebnie ściągało nań uwagę z zewnątrz¹²². W 1962 r. wznowiono też współpracę z „Gustave’em”, choć z pewnymi oporami¹²³.

Co do pozostałych członków tej sieci (nazywanej nieraz „starą agenturą”), to 1 maja 1963 r. – w ramach przygotowań do odmrożenia – sporządzono podsumowanie ich współpracy z Centralą¹²⁴. Działania w tym kierunku szybko napotkały trudności. Jedynie Lucien Goetz ps. „Carlo” bez wahania wrócił pod skrzydła peerelowskiego wywiadu, natomiast co najmniej trzech innych agentów uległo tymczasem pokusie nawiązania relacji z GRU. Jean Barataud ps. „Gustave” został ostrzeżony przez rezydenta sowieckiego wywiadu, Georges’a Beaufilsa, przed wywiadem Polski Ludowej, który miał być „partnerem niepewnym”.

¹¹⁹ *Ibidem*, k. 55.

¹²⁰ AIPN, 2602/20021, Materiały do 40-lecia Zarządu II Sztabu Generalnego. Dane do historii Oddziału IV, s. 39. Na temat terminu „odmrożenie” zob. W. Bagieński, *Dwa słowniki wywiadu wojskowego PRL...*, s. 717.

¹²¹ AIPN, 2602/20021, Materiały do 40-lecia Zarządu II Sztabu Generalnego. Dane do historii Oddziału IV, s. 39.

¹²² AIPN, 2602/11644, cz. 2, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Lucile”, k. 294; AIPN, 2602/17882, Biografie wywiadowcze agentów, k. 19.

¹²³ AIPN, 2602/11606, Notatka służbowa płk. Stanisława Jargielly dotycząca „Gustave’a”, 12 VIII 1964 r., k. 6.

¹²⁴ Zob. np. AIPN, 2602/28287, Notatka dotycząca sytuacji agenta Luciena Goetza ps. „Jim”, „Carlo” na dzień 1 V 1963 r., k. 71–74. Na temat nazywania opisywanej siatki agenturalnej „starą agenturą” zob. AIPN, 2602/17808, Sprawozdanie z pracy Oddziału IV za rok 1977, k. 59.

Faktycznie Barataud czuł się przytłoczony polskimi wpadkami, nigdy jednak nie zdradził, czy skorzystał z sowieckiej propozycji współpracy¹²⁵.

Prawdziwego agenta GRU znalazło na pewno w osobie mjr. Charles'a Dubois ps. „Basile”, który w czasie, gdy był uśpiony przez Zarząd II SG, poczuł się zobowiązany przekazać kilka ważnych informacji na drugą stronę zimnowojennego frontu i w ten sposób łatwo wpadł w sidła Sowietów. Doszedł on do wniosku, że koniecznie powinien poinformować algierski Front Wyzwolenia Narodowego o ważnej operacji francuskiej, ponadto chciał przekazać dalej istotne dane o przygotowaniach NATO w RFN oraz o sprawie Kuby, ponieważ „tak dyktowało mu sumienie”¹²⁶. Pomógł mu w tym sam „Gustave”, kontaktując go około 1961 r. z Sowietami¹²⁷.

Innym pozyskanym przez Sowietów agentem był kpt. Lucien Bernard ps. „Serge”, któremu funkcjonariusze GRU wyjaśnili, że znają jego relacje z wywiadem PRL i podobno w ten sposób go przekonali. Współpraca „Serge'a” z wywiadem sowieckim trwała już dwa i pół roku, kiedy ppłk Roman Królikowski podjął próbę jego odmrożenia. GRU miało podobno zastrzeżenia co do jego dalszych kontaktów z wywiadem PRL¹²⁸. Jeszcze większe trudności napotkano przy próbach nawiązania kontaktu z agentem ps. „Mac”, którego adresu pośrednikowi polskiego wywiadu (tym razem w tej roli wystąpił „Gil”) prawdopodobnie nie chciał przekazać sam Georges Beaufils¹²⁹.

Wydarzenia te wywołały wstrząs w kierownictwie peerelowskiego wywiadu wojskowego, gdzie załamano ręce nad całą sprawą. Przypomniano, że jeszcze niedawno oficerowie sowieccy zajmowali najwyższe stanowiska w Zarządzie II SG:

[...] w latach 1952–1956 oficerowie radzieckiego wywiadu zajmowali w Zarządzie II stanowiska szefa Wydziału Romańskiego, szefa oddziału agenturalnego i szefa Zarządu II oraz byli dowódcami między innymi do spraw wywiadowczych. Stąd też znali

¹²⁵ AIPN, 2602/11606, Notatka służbowa płk. Stanisława Jargielly dotycząca „Gustave'a”, 12 VIII 1964 r., k. 5. Na temat postawy „Gustave'a” w czasie rozmów o GRU zob. AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca agentury we Francji, listopad 1965 r., k. 25.

¹²⁶ AIPN, 2602/28084, Parafraza szyfrogramu z Paryża, 8 XI 1965 r., dotyczącego spotkania „Gila” z „Basilem”, k. 40; *ibidem*, Notatka dotycząca spotkania w mieszkaniu u „Basile'a”, k. 47.

¹²⁷ AIPN, 2602/11642, Wyciąg z depeszy z Paryża, 15 XI 1965 r., k. 52.

¹²⁸ AIPN, 2602/7267, Parafraza szyfrogramu zredagowanego na podstawie depeszy płk. Kaźmierskiego z Paryża nadesłanej 27 X 1965 r., k. 63; AIPN, 2602/17882, Szyfrogram 2435, k. 4. O czasie trwania współpracy z GRU zob. AIPN, 2602/11642, Notatka służbowa, 11 XI 1965 r., k. 51.

¹²⁹ Wywiad polski prawdopodobnie oszukano co do tożsamości Beaufilsa, by nie wywoływać skandalu, lub też wprowadzono w błąd z braku wiedzy. Zob. AIPN, 2602/28078, Notatka dotycząca „Maca”, 2 IV 1965 r., k. 26; *ibidem*, Parafraza szyfrogramu z Paryża, 19 V 1966 r., k. 36–37.

oni całą agenturę od jej powstania. Przekazywali oni dane o tej agenturze, w tym również i dane personalne, oraz sposoby nawiązywania kontaktów z poszczególnymi agentami swojej Centrali. W oparciu o te dane, nie konsultując tych spraw z nami, wywiad radziecki podjął przejęcie przynajmniej cenniejszych naszych agentów, o czym świadczyłyby wypowiedzi i zachowanie się Serge'a i Gustave'a¹³⁰.

Skarga szła z duchem czasu, był to bowiem okres, kiedy dążono do usunięcia resztek sowieckiej kadry dowódczej z armii polskiej¹³¹.

W wyniku opisanych zdarzeń na konferencji szefów zarządów wywiadowczych armii państw uczestników Układu Warszawskiego w 1964 r. w Sofii Zarząd II SG wprowadził do protokołu punkt zabraniający wzajemnego przechwytywania agentów, a ówczesny szef Zarządu II gen. dyw. Grzegorz Korczyński zwrócił się do szefa GRU Piotra Iwaszutina z zażaleniem na praktykę przejmowania polskiej agentury, co ten ostatni zdementował¹³².

Sprawa miała jednak ciąg dalszy w maju i czerwcu 1966 r., gdy z inicjatywy Zarządu II Sztabu Generalnego WP doszło do spotkania z przedstawicielami Głównego Zarządu Wywiadowczego Sztabu Generalnego Sowietkich Sił Zbrojnych w Moskwie. Stronę polską reprezentowali wówczas zastępca szefa Zarządu II SG WP płk Edward Poradko i szef Oddziału Romańskiego płk mgr Jerzy Sączek. Kolejna narada odbyła się w Warszawie 18–21 czerwca. Ostatecznie 7 lipca 1966 r. Zarząd Wywiadowczy Armii Sowietkiej miał powiadomić o pozytywnym rozwiązaniu sprawy. Agenci z wyjątkiem „Serge'a” mieli być zwrócenii. „Basile” i „Mac” (ten drugi obdarzony w 1963 r. nowym pseudonimem „Romarin”), uznani za współpracowników sowieckich, zostali przekazani przez stronę sowiecką na kontakt¹³³. W miejsce „Serge'a” wywiad sowiecki przekazał Polakom innego agenta – mjr. Alphonse'a Saudera ps. „Celestin”, który niemal od razu porzucił współpracę z GRU i prawdopodobnie analogicznie postąpił później z polskim wywiadem¹³⁴. Niewykluczone, że istotną rolę odegrała tu

¹³⁰ AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca agentury we Francji, listopad 1965 r., k. 26–27.

¹³¹ S. Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy...*, s. 91. O wygaśnięciu sowieckiego zwierzchnictwa na stanowisku szefa SG zob. L. Kowalski, *Jaruzelski. Generał ze skazą*, Poznań 2012, s. 335

¹³² Na temat konferencji w Sofii zob. AIPN, 2602/8913, Notatka służbowa, k. 295. O wprowadzeniu postulatu polskiego do ustaleń konferencji i zapytaniu gen. Korczyńskiego zob. AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca agentury we Francji, listopad 1965 r., k. 26.

¹³³ AIPN, 2602/17882, Notatka dotycząca stanu zagrożenia agentury w związku z aresztowaniami na terenie Francji, 24 X 1977 r., k. 157–158. Por. AIPN, 2602/11446, Notatka służbowa, k. 5.

¹³⁴ O zachwianiu się „Celestina” po dostarczeniu pierwszych materiałów zob. AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca zapytania GRU w sprawie „Basile'a”, k. 116. O kontaktach z polskim wywiadem

niechęć Saudera do donoszenia o siłach francuskich. Zgodził się on jedynie dostarczać informacji o wojskach niemieckich i amerykańskich, co nie znalazło uznania u polskiego oficera prowadzącego¹³⁵. Niechęć Saudera do współpracy bliski mu agent „Basile” tłumaczył dodatkowo klimatem epoki odprężenia¹³⁶. Trudności w pozyskaniu „Celestina” wynikały również z przeniesienia go na teren RFN, które uniemożliwiło „Basile’owi” zwerbowanie go¹³⁷. Do tej porażki na pewno znacząco przyczyniło się także to, że sam werbownik skłaniał się do zerwania z wywiadem PRL¹³⁸.

Należy podkreślić, że cały czas istniało niebezpieczeństwo demaskacji. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych do specjalnego ośrodka w Wersalu skierowano „Maca” („Romarina”), ponieważ był jednym z podejrzanych w sprawie o przeciek tajnych dokumentów¹³⁹. Wpadkę tę ppłk Królikowski powiązał z ewentualnymi donosami płk. Olega Pieńkowskiego, słynnego kreta anglosaskiego w szeregach GRU¹⁴⁰. Niemniej André Pelisson ps. „Romarin” miał jeszcze wrócić do służby polskiemu wywiadowi w latach 1968–1977 i dostarczyć ponad setkę materiałów, spośród których część oceniono jako szczególnie cenne lub wartościowe, jak np. „wywiad obrony powietrznej”, „obrona rezerw” czy „obrona powietrzna”¹⁴¹. Nie przeszkodziło to mjr. Pelissonowi w utrzymaniu pracy w tym samym okręgu wojskowym już po przejściu do rezerwy oraz w awansowaniu do stopnia pułkownika w 1978 r.¹⁴² Równolegle wywiad PRL utrzymywał współpracę z kpt. Jeanem Carbonnéem ps. „Alice”, który w latach 1964–1970 i 1973–1977 dostarczał informacji m.in. o „inżynierijnym zabezpieczeniu działań wojennych przy pomocy broni jądrowej” czy

zob. AIPN, 2602/11446, Notatka służbowa dotycząca „Celestina” – Alphonse’a Saudera – oficera służby czynnej francuskich sił zbrojnych, 27 VIII 1973 r., k. 17–18.

¹³⁵ AIPN, 2602/28084, Notatka – ciąg dalszy sprawozdania ze spotkania z „Basile’em” w dniu 26 XI 1966 r., 5 XII 1966 r., k. 121.

¹³⁶ *Ibidem*, Notatka dotycząca sprawozdania ze spotkania z „Basile’em” w dniu 27 X 1966 r., 31 X 1966 r., k. 80.

¹³⁷ AIPN, 2602/17807, Roczny plan pracy Oddziału Operacyjnego na 1970 r., k. 249.

¹³⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy agentury Oddziału II Romańskiego Zarządu II Sztabu Generalnego za 1968 r., k. 68.

¹³⁹ AIPN, 2602/28084, Notatka dotycząca sprawozdania ze spotkania z „Basile’em” w dniu 27 X 1966 r., 31 X 1966 r., k. 74–75.

¹⁴⁰ *Ibidem*, k. 81. O płk. Olegu Pieńkowskim zob. R.C.S. Trahair, *Czarna księga szpiegów*, tłum. S. Kędzierski, Warszawa 2011, s. 375–377.

¹⁴¹ AIPN, 2602/28077, Wykaz materiałów przekazanych przez „Romarina” w latach 1974–1977, k. 11–14; *ibidem*, Łączność z agentem ps. „Romarin”, wykaz spotkań, wymian i korespondencji otrzymanej na listówki od nawiązania kontaktu i wznowienia współpracy, k. 15.

¹⁴² AIPN, 2602/28078, Biografia „Romarina”, 25 X 1977 r., k. 54; *ibidem*, Notatka służbowa dotycząca „Romarina”, 22 III 1979 r., k. 55.

też o „wojskach inżynieryjnych w wojnie jądrowej” wraz z opisem „sprzętu inżynieryjnego”¹⁴³.

Kolejnymi odzyskanymi agentami byli Maurice Bouard ps. „Gaston”, w którego wymianie pośredniczył agent ps. „Alice”, formalnie pełniący w tej relacji funkcję nielegalnego rezydenta¹⁴⁴, oraz wspominany już kpt. Eugène Thiémé ps. „Lucile”, którego w okresie 1966–1973 wykorzystywano do pracy werbunkowej wśród oficerów wojska francuskiego. Odnosił on w tym obszarze co najmniej jeden sukces, jakim było zwerbowanie Jacques’a Schrouffa ps. „Laura”. Agent ten dostarczał materiały wywiadowcze w latach 1967–1977¹⁴⁵.

11 października 1977 r. doszło do kolejnego kryzysu, DST znów bowiem zatrzymał pięć osób podejrzanych o współpracę z sowieckim wywiadem, w tym płk. por. Georges’a Beaufila oraz Luciena Bernarda ps. „Serge”. Wszystkich postawiono przed Trybunałem Bezpieczeństwa¹⁴⁶. Przy aresztowanych znaleziono tajnopisy, radiostacje oraz materiały do wykonywania tajnopisów¹⁴⁷.

Niewykluczone, że strona polska wahała się, jak w obliczu wpadki grupy Beaufila postąpić ze swoją agenturą, dlatego Szef Zarządu II SG płk Roman Misztal zasięgnął w 1979 r. w Moskwie opinii samego szefa GRU gen. Piotra Iwaszutina. Otrzymał informację, że „strona radziecka ma dane, że kontrwywiad francuski zna niektóre sprawy” polskich „agentów i tylko oczekuje na dogodny moment w celu montowania prowokacji. W związku z tym strona radziecka zasugerowała, aby nie wznawiać kontaktu z tymi agentami”¹⁴⁸.

Zarząd II nie przejął się natomiast zupełnie sprawą Františka Vojtáska, pełniącego na początku lat siedemdziesiątych funkcję zastępcy attaché wojskowego Czechosłowacji (a następnie w 1976 r. attaché wojskowego), którego zatrzyma-

¹⁴³ AIPN, 2602/28081, Wykaz materiałów otrzymanych od agenta ps. „Alice”, k. 13–14; *ibidem*, Łączność. Wykaz kontaktów z agentem, k. 5–10.

¹⁴⁴ AIPN, 2602/11642, Wyciąg z depezy z Paryża, 15 XI 1965 r., k. 51; AIPN, 2602/17807, Kierunek francuski (załącznik nr 3 do notatki dotyczącej pracy operacyjnej Oddziału II Agenturalnego Romańskiego), k. 29.

¹⁴⁵ AIPN, 2602/11644, cz. 2, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Lucile”, k. 297. Na temat Jacques’a Schrouffa zob. AIPN, 2602/28289, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Laura”, k. 258. O pracy werbowniczej wśród oficerów armii francuskiej zob. również AIPN, 2602/17807, Sprawozdanie z pracy Oddziału „J” pionu operacyjnego za rok 1970, k. 269.

¹⁴⁶ AIPN, 2602/17882, *Un réseau d’espionnage démantelé par la D. S. T.*, „Le Monde”, 17 X 1977, k. 133; *ibidem*, Notatka dotycząca stanu zagrożenia agentury w związku z aresztowaniami na terenie Francji, 24 X 1977 r., k. 123.

¹⁴⁷ *Ibidem*, Notatka dotycząca stanu zagrożenia agentury w związku z aresztowaniami na terenie Francji, 24 X 1977 r., k. 157–158.

¹⁴⁸ AIPN, 2602/17882, Notatka służbowa dotycząca wybranych problemów agenturalnych poruszonych w rozmowie z szefem GZW AR gen. armii Piotrem Iwaszutinem w dniu 10 V 1979 r., k. 170.

no w 1978 r. pod zarzutem wieloletniego szpiegostwa na rzecz Francji¹⁴⁹. Ten ostatni mógł bowiem kojarzyć jedynie polskich oficerów operacyjnych, ale już nie ich agenturę¹⁵⁰.

Wygasanie agentury

W związku ze sprawą Beaufilsa w 1977 r. ponownie zamrożono dopiero odzyskanych (w drugiej połowie lat sześćdziesiątych) „Basile’a” i „Romarina” oraz łącznikującego ich agenta ps. „Alice”. Od tego czasu poważna współpraca z nimi *de facto* się urwała¹⁵¹. „Carlo” z powodu choroby wieńcowej zaczął wycofywać się ze współpracy już w 1975 r. Ostatecznie wywiad polski poniechał prób odzyskania go w czerwcu 1977 r., kiedy nie przyszedł on na umówione spotkanie¹⁵². Podobna jest historia kapitana Maurice’a Bouarda ps. „Gaston”, którego wykluczono ostatecznie dopiero w 1978 r. z powodu przejścia na emeryturę¹⁵³. Kapitana Luciena Bernarda ps. „Lucile” postanowiono zwolnić z obowiązków agenturalnych w 1973 r. ze względu na brak możliwości operacyjnych¹⁵⁴. Dawny rezydent „Gil” umarł w 1977 r., a próby odnowienia kontaktów z „Gustave’em” w latach 1964 i 1972 nie spotkały się z dostatecznie życzliwym odzewem ze strony tego ostatniego¹⁵⁵.

Dopiero w 1984 r. podjęto próbę odmrożenia André Pelissona ps. „Romarin” i starano się ustalić możliwość rozmrożenia za jego pośrednictwem agentów

¹⁴⁹ Na temat historii Františka Vojtáska zob. *Frantisek „François” Vojtasek, l’espion qui aimait la France – 1ère partie*, <https://francais.radio.cz/frantisek-francois-vojtasek-lespion-qui-aimait-la-france-1ere-partie-8624383>, dostęp 17 VII 2025 r.

¹⁵⁰ W okresie urzędowania Vojtáska w Paryżu funkcje w placówkach polskich pełnili następujący oficerowie: Marian Bugaj, attaché wojskowy (1971–1972); Marcei Chudziński, zastępca attaché wojskowego (wrzesień–październik 1976); Henryk Dunał, rzeczoznawca w attachacie wojskowym w Paryżu (1971–1974); Czesław Lech, zastępca attaché wojskowego (listopad 1968 – sierpień 1970); Adam Lewko, attaché wojskowy (listopad 1968 – sierpień 1970); Stanisław Płotek, rzeczoznawca w attachacie wojskowym (listopad 1968 – lipiec 1970); Jerzy Sączek, zastępca attaché wojskowego (lipiec 1970 – czerwiec 1972); Czesław Wawrzyniak, rzeczoznawca w attachacie wojskowym (sierpień 1970 – czerwiec 1972); Edward Wojtasik, zastępca attaché wojskowego (wrzesień–grudzień 1976). Zob. AIPN, 2602/28201, Kserokopie oraz rejestr kart pracowników Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, k. 12, 39, 49–50, 189, 194, 265, 303, 355–356, 359.

¹⁵¹ AIPN, 2602/28077, Wniosek o wyeliminowanie zamrożonej agentury, 3 XI 1978 r., k. 330.

¹⁵² AIPN, 2602/28287, Notatka służbowa dotycząca przekazania do archiwum teczek pracy agenta ps. „Carlo”, 3 XI 1978 r., k. 117.

¹⁵³ AIPN, 2602/11642, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Gaston”, 20 XI 1978 r., k. 135.

¹⁵⁴ AIPN, 2602/11644, cz. 2, Wniosek o zaniechanie współpracy z agentem ps. „Lucille”, 20 III 1978 r., k. 294.

¹⁵⁵ AIPN, 2602/11606, Notatka o przekazaniu do archiwum akt dotyczących agenta ps. „Gustave”, k. 56.

Jeana Carbonne'a ps. „Alice” oraz Charles'a Dubois ps. „Basile”. Myślano też o dodatkowym wyjaśnieniu sytuacji „Carla” i ocenie dalszego wykorzystywania go w pracy dla wywiadu PRL¹⁵⁶.

W tymże 1984 r. postanowiono odnowić kontakt z „Romarinem” za pośrednictwem Nielegalnych Kurierów Wywiadu „Dariusza” i „ALDO”, ponieważ jednak nie udało im się odnaleźć miejsca zamieszkania agenta, to drugą (również bezskuteczną) próbę podjęto jeszcze w 1985, a trzecią – w 1986¹⁵⁷. Co za tym idzie – kurierzy nie mogli też zrealizować planu odmrożenia za pośrednictwem „Romarina” kolejnych agentów: „Basile’a”, „Alice” i „Carla”¹⁵⁸.

W 1990 r. zrezygnowano ostatecznie z trzech ostatnich agentów – „Romarina”, „Basile’a” i „Alice” – i złożono sprawę do archiwum. Głównym argumentem przemawiającym za zakończeniem współpracy był wiek agentury oraz to, że wszyscy agenci przeszli w stan spoczynku i nie mieli już dojścia do cennych informacji. *De facto* już od 1977 r. nie udawało się wznowić współpracy¹⁵⁹.

Niewykluczone, że pośrednią przyczyną likwidacji opisywanej siatki agenturalnej był rozpad bloku sowieckiego i spadająca fascynacja komunizmem, tymczasem losy agentury tamtego okresu były z tym uczuciem ściśle związane.

Analiza historii siatki agenturalnej, nazywanej już w latach siedemdziesiątych „starą agenturą”, pozwala zauważyć, jakim ograniczeniom podlegał wywiad wojskowy PRL. Ze względu na trudności ze znalezieniem agentury w szeregach oficerów wojska francuskiego bazował on (wbrew przyjętym powszechnie zasadom) na zamkniętym środowisku koleżeńskim znających się wzajemnie sympatyków komunizmu. Poza tą siatką agenturalną wywiad PRL pozyskał we Francji bardzo niewielu pojedynczych agentów przynależących do kręgu oficerskiego i podoficerskiego, takich jak agenci „Yvonne” czy „Barbu”¹⁶⁰. Jednocześnie działalność wywiadu wojskowego PRL została

¹⁵⁶ AIPN, 2602/28077, Wniosek o wyeliminowanie zamrożonej agentury, 3 XI 1978 r., k. 330.

¹⁵⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z podróży do Francji w dniach 12–14 IV 1985 r. (Paryż, Lyon, Marsylia), k. 294–297; *ibidem*, Notatka dotycząca przeprowadzenia spotkania z agentem ps. „Romarin”, k. 306; *ibidem*, Instrukcja specjalna dla kuriera ps. „Dariusz”, wrzesień 1984 r., k. 272–274.

¹⁵⁸ *Ibidem*, Notatka dotycząca odmrożenia agenta ps. „Romarin”, k. 19–20.

¹⁵⁹ *Ibidem*, Wniosek o wyeliminowanie zamrożonej agentury, 15 II 1990 r., k. 330–331.

¹⁶⁰ Agent ps. „Yvonne” zob. AIPN, 2602/17807, Sprawozdanie z pracy Oddziału „J” pionu operacyjnego za rok 1970, k. 243. Agent ps. „Barbu” zob. AIPN, 2602/28181, Teczka personalna agenta Bernarda Bufeta ps. „Barbu”, Notatka z realizacji przedsięwzięć operacyjnych w sprawie „Sierżant”, 10 VII 1971 r.,

poważnie ograniczona licznymi wysypami, z których najważniejsze zostały w niniejszym tekście uwzględnione. Powyższe ustalenia potwierdzają tezę Sławomira Cenckiewicza, że wywiad PRL nie miał wielkich osiągnięć¹⁶¹.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Zarząd II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w Warszawie [1945] 1951–1990 [1991], 2602/28201, 2602/11446, 2602/11447, 2602/11492, 2602/11606, 2602/11608, 2602/11609, 2602/11613, 2602/11617, t. 1, 2602/11642, 2602/11644, cz. 1–2, 2602/12839, 2602/12955, t. 1, 2602/17806, 2602/17807, 2602/17808, 2602/17882, 2602/20021, 2602/28077, 2602/28078, 2602/28081, 2602/28082, 2602/28084, 2602/28086, 2602/28181, 2602/28285, 2602/28287, 2602/28288, 2602/28289, 2602/5061, 2602/7267, 2602/8913.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, zespół 17, wiza 14,teczka 127.

Opracowania

Attaché i przedstawiciele polskich misji wojskowych w Wojsku Polskim II RP i Siłach Zbrojnych PRL, red. B. Kapuściak, Katowice–Warszawa 2021.

Bagieński W., *Dwa słowniki wywiadu wojskowego PRL z 1970 i 1978 r.* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012.

Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017.

Borodziej W., *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Londyn 1990.

Bułhak W., *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019.

Cenckiewicz S., *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991 (wprowadzenie do syntezy)*, Warszawa 2011.

Chace J., *Dzień, w którym zaczęła się zimna wojna* [w:] *Zimna wojna*, red. R. Cowley, tłum. M. Urbański, Warszawa 2009.

k. 13; AIPN, 2602/17808, Plan pracy Oddziału II Zarządu II Sztabu Generalnego na 1978 r., k. 82. Na temat kpt. Lewińskiego oraz „amerykańskiego oficera” Bourela zob. AIPN, 2602/17806, Plan pracy Oddziału IV na kwiecień 1976 r., k. 20, 22 i 25.

¹⁶¹ S. Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy...*, s. 429.

- Faligot R., Guisnel J., Kauffer R., *Francuskie służby specjalne*, tłum. J. Wachowski, J. Rak, Kraków 2019.
- Falligot R., Krop P., *DST. Police secrète*, Paris 1999.
- Gasztold-Señ P., *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Warszawa 2017.
- Goetschel P., Toucheboeuf B., *La IVe République. La France de la Libération à 1958*, Paris 2004.
- Jackowska A.M., Afera Roseline Gadek „Rose” – przykład działalności polskiego wywiadu wojskowego we Francji w dobie odprężenia, „Dzieje Najnowsze” 2024, t. 56, nr 2.
- Kowalski L., Jaruzelski. *Generał ze skazą*, Poznań 2012.
- Larecki W., *Wielki leksykon tajnych służb świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2017.
- Le Carré J., *Z przejmującego zimna*, tłum. J. Kraśko, Kraków 2018.
- Merlen E., Ploquin F., *Carnets intimes de la DST. 30 ans du contre-espionnage français*, Paris 2003.
- Paczkowski A., Łukasiewicz S., Wywiad Polski Ludowej w 1948 r., „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1 (8–9).
- Pasztor M., „Gry wywiadów” a stosunki polsko-francuskie w latach 1956–1968 [w:] *Europa Środkowa i Wschodnia w XX wieku. Studia ofiarowane Wiesławowi Balcerakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Koryn, P. Łossowski, Warszawa–Łowicz 2004.
- Pawlikowicz L., *Tajny front zimnej wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*, Warszawa 2004.
- Radomski J.A., Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz Polski i ich zadania 1945–1948, „Zeszyty Historyczne” (Częstochowa) 2013, t. 12.
- Sikora M., *Black Box. Wywiad jako instrument transferu technologii i wsparcia decyzji ekonomicznych PRL 1955–1990*, Warszawa 2021.
- Śłoń M., Wójcik S., *Tajemnice wywiadu wewnętrznego*, Warszawa 2020.
- Trahair R.C.S., *Czarna księga szpiegów*, tłum. S. Kędzierski, Warszawa 2011.
- Walker J., *Trzecia wojna światowa. Tajny plan wyrwania Polski z rąk Stalina*, tłum. Ł. Witczak, Kraków 2014.
- Wolton T., *Le KGB en France*, Paris 1986.
- Wywiad polski w roku 1949. Sprawozdanie z działalności, wstęp i oprac. A. Paczkowski*, Warszawa 2009.
- Zimna wojna*, red. R. Cowley, tłum. M. Urbański, Warszawa 2009.
- Zychowicz P., *Podwójny agent Bryn* [w:] P. Zychowicz, *Żydzi. Opowieści niepoprawne politycznie*, Poznań 2016.

Internet

André Faulle – marszałkowska buława w plecaku, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/03/11/andre-faulle-marszalkowska-bulawa-w-plecaku/>, dostęp 12 XI 2025 r.

- André Olivry – terapia i motorower, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/05/andre-olivry-terapia-i-motorower/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- André Pelisson – do i z GRU, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/03/15/andre-pelisson-do-i-z-gru/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Charles Dubois – finanse, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/06/08/charles-dubois-finance/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Charles Dubois i kosmiczne zadania, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/06/01/charles-dubois-i-kosmiczne-zadania/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Emigracja do Ciechocinka, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/18/emigracja-do-ciechocinka/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Errata do biografii: Kazimierz Wierzyński, <https://vod.tvp.pl/programy,88/errata-do-biografii-odcinki,318765/odcinek-39,S01E39,340091>, dostęp 16 VII 2025 r.
- Eugène Thiémé – Polskę kocham więcej niż Francję, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/04/04/eugene-thieme-polske-kocham-wiecej-niz-francje/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Frajga Garbarz – tymczasowa łączniczka, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2024/07/24/frajga-garbarz-tymczasowa-laczniczka/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- François Menduni – w starej siatce i w nowej siatce, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/13/francois-menduni-w-starej-siatce-i-w-nowej-siatce/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Frantisek „François” Vojtasek, *l'espion qui aimait la France* – 1ère partie, <https://francais.radio.cz/frantisek-francois-vojtasek-lespion-qui-aimait-la-france-1ere-partie-8624383>, dostęp 17 VII 2025 r.
- Gabriel Faure – niedoceniony, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/07/11/gabriel-faure-niedoceniony/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Georges Foubert – kandydat L-3, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/04/11/georges-foubert-kandydat-l-3/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Gérard Meier – eliminacja, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/12/gerard-meier-eliminacja/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Gérard Meier – polewa benzynę i inne, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/19/gerard-meier-polewa-benzynę-i-inne/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Gérard Meier – późniejsze pokolenie, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/03/gerard-meier-pozniejsze-pokolenie/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Gérard Meier – typowanie, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/13/gerard-meier-typowanie/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Gérard Meier – zadania, wypracowania i podarunki, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/08/16/gerard-meier-zadania-wypracowania-i-podarunki/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Gryps i prowokator DST, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/14/gryps-i-prowokator-dst/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Guy Le Blevenec – donos spoza teczek pracy, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/28/guy-le-blevenec-donos-spoza-teczki-pracy/>, dostęp 16 VII 2025 r.

- Guy Le Blevenec – milioner*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/27/guy-le-blevenec-milioner/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Guy Le Blevenec – najcenniejszy*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/07/07/guy-le-blevenec-najcenniejszy/>, dostęp 16 VII 2025 r.
- Guy Le Blevenec – ostatnie lata współpracy*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/23/guy-le-blevenec-ostatnie-lata-wspolpracy/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Guy Le Blevenec – współpraca do 1954 r. włącznie*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/22/guy-le-blevenec-wspolpraca-do-1954-r-wlacznie/>, dostęp 16 VII 2025 r.
- Guy Le Blevenec – zarys przebiegu współpracy*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/24/guy-le-blevenec-zarys-przebiegu-wspolpracy/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Guy Le Blevenec cz. 2*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/02/20/guy-le-blevenec-cz-2/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Henri Rolly – zatrudnienie w budownictwie*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/16/henri-rolly-zatrudnienie-w-budownictwie/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Imigracja w 1967 r.*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/17/imigracja-w-1967-r/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Joseph Dobrusky – zapomniany artysta fotografii*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/01/11/joseph-dobrusky-zapomniany-artysta-fotografii/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Kierunek romański – półmetek*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/06/30/kierunek-romanski-polmetek/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Lucien Thiémé – wycofał się*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2022/04/21/lucien-thieme-wycofal-sie/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Małżeństwo Felicji i Aleksandra Lewandowskich na Wólce Węglowej*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/03/27/malzenstwo-felicji-i-aleksandra-lewandowskich-na-wolce-weglowej/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Mileszko T., Leduc 022 – jeden z najdziwniejszych samolotów w historii lotnictwa*, „Komputer. Świat”, 1 IV 2022 r., <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/leduc-022-jeden-z-najdziwniejszych-samolotow-w-historii-lotnictwa/t57hr9d>, dostęp 7 X 2024 r.
- Nowy polski obywatel*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/13/nowy-polski-obywatel/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Słoneczny patrol*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/04/15/sloneczny-patrol/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Szantaż i łapówki, czyli siatka Marcellego Kota*, <https://lustratorpolski.wordpress.com/2023/05/01/szantaz-i-lapowki-czyli-siatka-marcela-kota/>, dostęp 12 XI 2025 r.
- Witold Leder*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/56748>, dostęp 16 VII 2025 r.

Siatka agenturalna nielegalnego wywiadu wojskowego PRL...

ANNA MARIA JACKOWSKA – doktor, badaczka niezależna, autorka ponad dwudziestu tekstów naukowych i popularnonaukowych, w tym książki *Sowiety na ławie oskarżonych. Polskie uczestnictwo w propagandowej zimnej wojnie we Francji w latach 1947–1952*, Warszawa 2018, która została nagrodzona w Konkursie im. Władysława Pobóg-Malinowskiego na Najlepszy Debiut Historyczny Roku, a także uzyskała nagrodę Instytutu Literackiego „Kultura” im. Wojciecha Sikory. Interesuje się dziejami zimnej wojny, historią szpiegostwa oraz losami polskiej emigracji politycznej po 1945 r.

ANNA MARIA JACKOWSKA – Dr., independent researcher, author of over twenty academic and popular science texts, including the book *Sowiety na ławie oskarżonych. Polskie uczestnictwo w propagandowej zimnej wojnie we Francji w latach 1947–1952* [Soviet Union in the Court Dock. Polish Participation in the Propaganda Cold War in France 1947–1952], Warsaw: Instytut Pamięci Narodowej, 2018, which was awarded the Wojciech Sikora Award of the “Kultura” Literary Institute (2019), and the Władysław Pobóg-Malinowski Award for the Best Historical Debut of the Year (2014). Her research interests focus on the history of the Cold War, the history of espionage, and the fate of Polish political émigrés after 1945.